

Üdvözet a régi-új „Jászkunságnak”

Egy új szellemi termék, egy a szellemi munka eredményeit közlő új folyóirat megjelenése, kézbe vétele mindig nagy öröm számomra. Igaz, a „Jászkunság” nem új folyóirat, sőt vidéki folyóirataink közül talán a legrégebbi folyamatosan megjelenő, de programja, célkitűzései, szerkesztősége kétségtelenül megújultak. Ettől a számtól kezdve az MTA Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Testületének lapjává vált.

A fenti örömet kétségtelenül csak tovább motiválja, hogy ez a régi-új folyóirat elsősorban szélesebb régióink, a Tiszántúl szellemi életét gazdagítja, és pedig olyan programmal, amire igen nagy szükség van napjainkban. Miről is van szó? Arról, hogy a tudományok rohamos fejlődésének korában különös jelentősége van annak a törekvésnek, amelyik a legújabb természet- és társadalomtudományi eredményeket igyekszik eljuttatni a társadalom érdeklődő rétegeihez, hogy ne nőhessen tovább a távolság a gyorsan gyarapodó tudományos ismeretek és a tudományt nem művelő, a társadalom döntő többségét kitevő egyének tudása között. Ennek a távolságnak a növekedése, szakadékká mélyülése életveszélyes lehet az emberiség jövője szempontjából.

A feladathoz, annak vállalásához magához is csak gratulálni lehet és kívánni azt, hogy a lelkesedés, az erő és ügyszeretet az idő múlásával meg ne fogyatkozzon, hogy a „Jászkunság” valóra tudja váltani elkövetkezendő hosszú éveken át mindazt a célkitűzést, amellyekkel most újraindul.

Berényi Dénes

Kedves Olvasóink!

A Jászkunság folyóirat megalapításának gondolata 1953-ban vetődött fel először és első száma 1954-ben jelent meg, akkor még rotaprint eljárással. A lap gazdája megyei támogatással a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Szolnok Megyei Szervezete volt. Az alapító főszerkesztők Kisfaludi Sándor, Kaposvári Gyula és Szurmai Ernő, majd 1974-ig Kaposvári Gyula jegyezte a lapot, később Valkó Mihály, László Gyula, Fábíán Péter, Körmendi Lajos. A TIT-től a folyóiratot 1974-ben a Megyei Tanács Művelődési Osztálya vette át. Ettől kapott jelentősebb helyet az ismeretterjesztő folyóiratban a szépirodalom és szorultak vissza a természettudomány ágazatai.

A folyóirat 1995-ben válságba került, csak két szám jelent meg, s hosszú harc folyt azért, hogy a 42. évfolyamába lépő lap egyáltalán megmaradhasson. Időközben pályázatot írtak ki a lap működtetésére, s ezt az MTA Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Testülete nyerte el 1995 decemberében. A megye önkormányzata 1.5 millió forintot tudott a lap megjelenésére biztosítani. A lap új, három évre megbízott gazdája a régi Jászkunsághoz kíván visszatérni, s a tudományos ismeretterjesztés szolgálatába akarja állítani a lapot. Évi hat számot vállalt, kéthavi megjelenéssel, de az első szám — amit az olvasó kezében tart — különböző okok miatt csak szeptemberben jelenhet meg. A szerkesztőknek az a szándéka, hogy 1996-ban hat számot adjon közre.

A lap működtetője az az MTA Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Testülete, amelynek megalakulását az MTA elnökének, Kosáry Domokosnak, és a Debreceni Akadémiai Bizottság elnökének, Berényi Dénesnek, a jelenlétében 1994 szeptemberében mondták ki Szolnokon. Ez év decemberében alakult meg a vezetőség, majd 1995 júniusában jegyezték be egyesületként. A testület a második volt az országban. Célja az, hogy a megye, a megyéből elszármazott és a megyével foglalkozó kutatókat összefogja, s a megye, illetve a térség tudományos kérdéseinek megoldására ösztönözze.

A Jászkunság e testület fóruma szeretne lenni! Tudományos eredményeket, a tudomány eredményeit kívánja eljuttatni a megye és a térség, a tágabb Alföld érdeklődő közönségéhez. Érthető nyelven a diákokhoz is szólni szeretne. Ezért reméljük, hogy iskolák, iskolai tanulók is előfizetőink között lesznek, hisz tanügyi

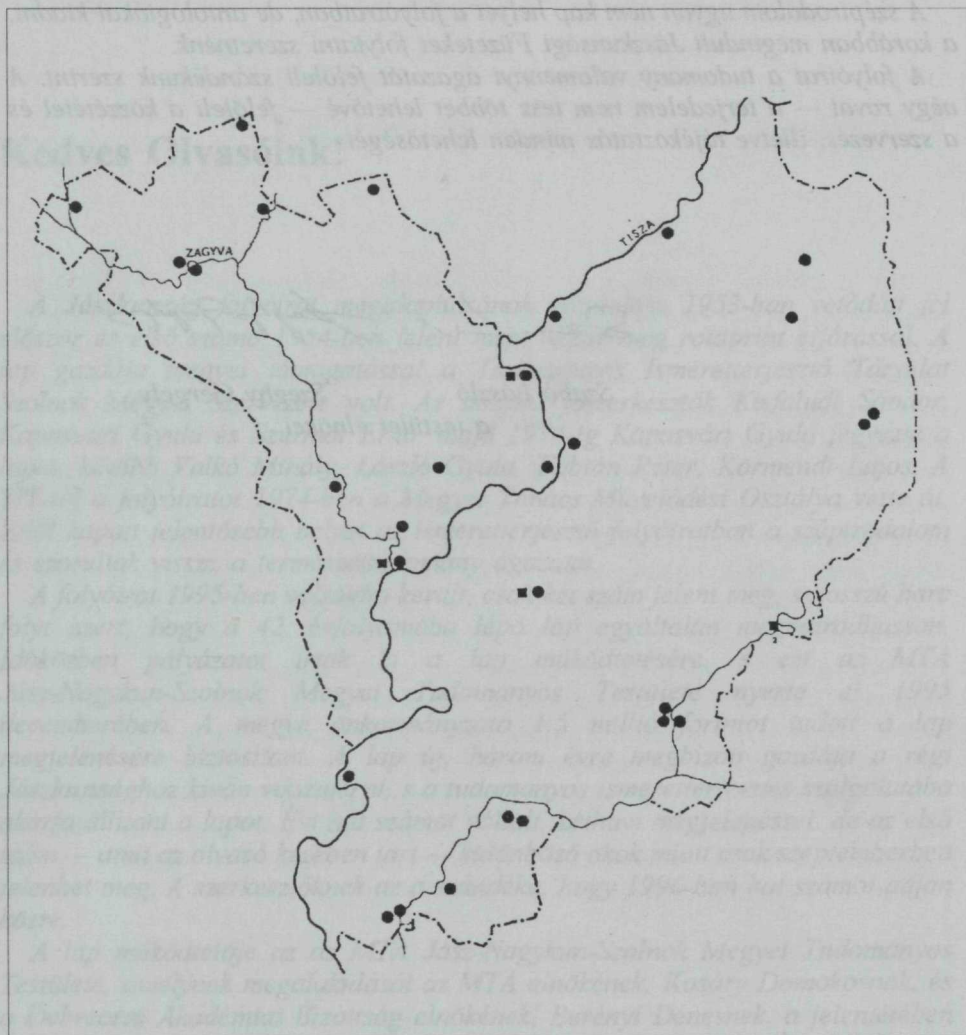
segédanyagot is láthatnak benne. Kérjük a pedagógusok minél aktívabb részvételét!

A szépirodalom ugyan nem kap helyet a folyóiratban, de antológiákat kiadni, a korábban megindult Jászkunsági Füzeteket folytatni szeretnénk.

A folyóirat a tudomány valamennyi ágazatát felöleli szándékunk szerint. A négy rovat — a terjedelem nem tesz többet lehetővé — felöleli a közzététel és a szervezés, illetve tájékoztatás minden lehetőségét.

Sz. L. S. Szeghy Gergely

Szabó László Szeghy Gergely
a testület elnökei

Jász-Nagykun-Szolnok megye X. századi lelőhelyei

MADARAS LÁSZLÓ

Honfoglaló őseink régészeti hagyatéka Jász-Nagykun-Szolnok megyében

„S merre zúgnak habjai
Tizának, Dunának,
Árpád hős magzatjai
Felvirágoznak.”
(Kölcsey Ferenc: Himnusz)

1100 évvel ezelőtt Európa történetének egy mind a mai napig hatással bíró eseménye zajlott le. A Kárpát-medence keleti felének urai a magyarok lettek, s alig egy évtized múltán már fennhatóságuk az Ennsig terjedt. A kortársak valamit megsejthettek az esemény — a magyar honfoglalás — fontosságából, hiszen forrásaikban igencsak szélsőséges jellemzések maradtak fenn honfoglaló eleinkről.

Lássuk itt a két szélsőséget!

Dzsajhani — bokharai tudós és államférfi — részletes arab nyelvű leírásában (mely sajnos eredetiben nem maradt ránk, viszont több átiratban, másolatban igen) közvetlenül a honfoglalás előtti állapotokat mutatja be. Forrásának adatai Etelközre, s a 870-es évekre vonatkoztathatók: „A magyarok pedig a türkök egyik fajtája. Főnökük 20.000 lovassal vonul ki... Sátraik vannak, s együtt vonulnak a sarjádó füvel és a zöld vegetációval... Országuk kiterjedt... Ezek a magyarok szemrevaló szép külsejű emberek, nagy testűek, vagyonosak és szembetűnően gazdagok, amit kereskedelmüknek köszönhettek. Ruhájuk brokátból készült. Fegyvereik ezüsttel vannak kiverve és gyönggyel berakottak.” Egy katonailag erős, befolyásos nép képe bontakozik ki a sorok közül, egy olyan népe, amelyik aktívan vesz részt a kornak „nagypolitikai” eseményeiben, élénken kereskedik, háborúzik, néptöredékek (kabarok) csatlakoznak hozzá, s képes is ezeknek ellenfeleikkel szemben (kazárok) hatékony védelmet nyújtani.

Ezzel szemben Regino prüni apát 899. évi feljegyzéseiben egy egészen más kép bontakozik ki: „Nem emberek, hanem vadállatok módjára élnek. Ugyanis állítólag nyers húst esznek és vért isznak; az embereknek, akiket elfognak, a szívét darabokra vágva mintegy orvosságként felfalják, semmilyen könyörület nem hatja meg őket, a kegyesség nem indítja meg szívüket. A hajukat egészen bőrig késsel levágják. Lovaikon szoktak jární, gondolkodni, álldogálni és beszélgetni... Természetük döllyfős, lázadó, csalárd és szemtelen, hiszen ugyanezt a vadságot nevelik bele az asszonyokba, mint a férfiakba. Mindig hajlamosak idegenek elleni vagy otthoni felkelésre; a természetből fogva hallgatagok, s készebbek a cselekvésre, mint a beszédre. Ez ocsmány népnek vadsága tehát nem csupán az említett vidékeket (ti. Germániát, kiemelés tőlem, M. L.), hanem legnagyobbbrészt Itália országát is elpusztította.” A két tudósítás között alig három évtized telt el.

Nyilvánvalóan választ kell adnunk arra a kérdésre, hogy a keleti vagy nyugati forrás ad-e hiteles képet a IX. század végi, X. század eleji magyarságról.

De mielőtt erre a kérdésre válaszolnánk, tekintsük át azt az utat, melyet a magyarság bejárt vándorlásai során az eurázsiai steppén. A honfoglalók nyelve a finnugor nyelvcsaládba tartozik. Ennek a nyelvcsaládnak két nagy ága van: a finn-permi ág, melynek legjelentősebb nyelve a finn, s az ugor ág, melybe a magyar is tartozik. Legközelebbi nyelvrokonaink a vogulok és az osztjások. Az az őshaza, ahol a finnugorok utoljára együtt éltek — a szétválás i.e. 2000 körül lehetett — a Volga-Káma köze és az Ural hegység közötti hatalmas terület lehetett. Ebben az őshazában az ugorok — így a magyarok elődei is — az Ural két oldalán élhettek, s i.e. 1500 körül már az önálló ugor nyelvtörténeti periódusba léptek. Az obi-ugor testvéreikkel való együttélés mintegy ezer évig tartott. Ekkor bomlott fel véglegesen az az egyébként is laza kapcsolat, mely ezeket a nyelvükben rokon népeket összetartotta. Ez a bomlás azonban nem csupán népi elvándorlás volt, hanem honfoglaló elődeink egy életmódváltás megélői is voltak. Míg a vogulok és az osztjások az erdős területek felé húzódtak, addig az ősmagyarok belekerültek abba a nagy földrajzi övezetbe, melyet ligetes steppének, esetleg egyszerűen steppének nevezünk. Így életmódjuk is gyökeresen átalakult. Az obi-ugorok az erdei vadászó, réntenyészítő életmódot gyakorolták, míg az ősmagyarok áttértek a nomadizmusra.

Mi is a nomadizmus?

Egy olyan új életforma, amelyben a főszerepet a nagyállattartás játssza, s amely alkalmazkodott a steppei környezethez, s új társadalmi berendezkedést is kialakított. A nomád legfőbb jellemzője a legeltetés mellett a fokozott harcakészség, mozgékonyság, az állandó falvak, városok hiánya, a földműves termékek és luxuscikkek vagy háború vagy kereskedelem útján való beszerzésének igénye. Mindennek következménye a nagy nomád birodalmak hirtelen megerősödése, rövid élete, majd bukása, amely nem jár a nép elpusztulásával, de jár annak elmozdulásával — népvándorlások — vagy helyben maradásával, ám egy új nomád nép hatalma, neve alatt. Az ugor együttélés felbomlása, az önálló ősmagyar időszak már ebben az állapotban találta őseinket. S mint lovasnomád nép, a magyar is beletartozott a steppei nomád birodalmakba, részt vett a nagy népvándorlások egy némelyikében, s ezek az elmozdulások adták a nép történetét egészen a Kárpát-medencei végső honfoglalásig.

Mit is tudunk ezekről az őshazákról, s az ottmaradt, vagy más irányba vándorolt magyar csoportokról?

Az első „igazi” őshazánk az a „Magna Hungaria” a Volga mentén található, melyet közvetlenül a tatárjárás előestéjén sok-sok évszázad után Juliánus barát felkeresett. s ott olyan emberekkel találkozott, akik megértették őt, akikkel magyar nyelven tudott szót váltani. Második útja során azonban már csak a tatárok pusztításait tudta konstatálni. Arra, hogy mikor is költöztek dél-urali őshazánkból az ősmagyarok Magna Hungariába több időpont is számításba jöhet. Egyes kutatók i.e. 400-300 közötti időszakban már elképzelhetőnek tartják ezt a vándorlást, mások az i.sz. 350-400 közötti nagy hun vándorláshoz kapcsolódó elmozdulás mellett foglalnak állást. Egy harmadik lehetséges időpont az 550-es nagy népvándorlás lehetett (ekkor érkeznek az avarok a Kárpát-medencébe [567-568]). Talán ez utóbbi időpont látszik a legvalószínűbbnek, megengedve azt, hogy ez az elmozdulás egy olyan folyamat volt, melynek lezárásaként még 600-700 között is érkezhettek kisebb csoportok a baskíriai „Magna Hungariába”.

Azonban itt sem telepedhettek meg őseink, mert egy újabb népmozgás valamikor 700 és 750, talán 800 között kimozdította őket innen is, s elfoglalták a már név szerint

is jól ismert újabb „őshazát”, Levédiát. Levédia — amely a Don-Donyec és az Azovi-tenger vidékén terült el — elfoglalása a magyarság történetében korszakos jelentőséggel bír. Itt idézzük Biborbanszületett Konstantin bizánci császárt, aki erről így írt: „A türkök népe régen Kazáriához közel szerzett magának lakóhelyet, azon helyen, melyet első vajdájuk nevével Levedianak neveznek, amely vajdát Levedinek, méltóságánál fogva pedig, miként az utána való többit is, vajdának hívták... Együtt laktak a kazárokkal három esztendeig, s minden háborújukban együtt harcoltak a kazárokkal. Kazária fejedelme, a kagán vitézségükért és szövetségükért nemes kazár nőt adott feleségül a türkök első vajdájának, akit Levedinek neveztek.”

Miért fontos számunkra a levédiai őshazában eltöltött néhány évtized?

Elsősorban azért, mert ekkor már bizonyosan olyan nép az ősmagyar, melynek „éntudata”, szervezettsége, nyelve, életmódja, kultúrája mind-mind önállóságát, önálló népi életét támasztja alá. Igazolja ezen állításunkat az is, hogy ebben — a 830-as években — már az írott forrásokban is önállóan jelennek meg. Erejüket talán az is igazolja, hogy a források szerint a kor egyik nagy birodalma, a Kazár Birodalom, ellenük építette Sarkel erődjét bizánci segítséggel.

Az újabb hazába (Etelközbe) való költözésük mögött már a magyarság kazároktól való függetlenedésének igénye is közrejátszott. Ez az elmozdulás valamikor 870 körül zajlott le, éppen akkor, amikor a Dzsajhani-forrás jellemzi eleinket. Ez az az időszak, amikor Árpád apja, Álmos lesz a magyarok első számú fejedelme, szakrális király a Levedi vajda után. Ebből az időből ismerjük az első magyar kalandozó hadjáratokat a Kárpát-medencébe (862), s ekkortól válnak ezek rendszeressé.

A Kárpát-medencei honfoglalásról ma a kutatók között két nézet lelhető fel.

Egyik szerint (Györffy Gy., Fodor István) a honfoglalás végső soron egy előre elgondolt, politikailag megszervezett lépés volt, amely tudatosságát több ponton is keresztül húzta a váratlan besenyő támadás, amely éppen azért lehetett eredményes, mert az Árpád által vezetett főserég ekkor már a Kárpát-medencében tartózkodott, mintegy a honfoglalás első lépéseként. A besenyőktől elszenvedett vereség hatására Erdélybe beözönlött magyarok ehhez a tudatos akcióhoz csatlakoztak.

A másik nézet szerint (Kristó Gyula) szó sem volt tudatosságról, a magyarok bolgároktól és besenyőktől elszenvedett — egyes törzsekre nézve katasztrófális — veresége váltotta ki a területváltást, amely semmiben sem különbözött a Magna Hungaria, Levédia, Etelköz szállásváltásoktól.

Anélkül, hogy állást foglalnánk ebben a vitában, nem mehetünk el szó nélkül mellett a tény mellett, hogy honfoglaló eleink a 860-as évektől kitűnően ismerik a Kárpát-medence belső politikai és etnikai viszonyait, s így pontosan tudatában lehettek annak, hová értek, kiket találtak ebben az új hazában.

Tényleg, kiket is találtak a magyarok a Dunáig terjedő alföldi tájon? Milyen népek éltek itt a IX. század második felében, végén? Milyen politikai alakulatok gyakorolták a hatalmat, milyen nagy politikai szituáció tette lehetővé a „vértelen” honfoglalást?

Ahhoz, hogy erre a kérdésre megközelítőleg pontost választ adjunk, időben vissza kell nyúlnunk a Kárpát-medence történetében. 670-680 táján az Avar Birodalomba — melyet 567-68-ban Baján kagán alapított, s mindvégig családjának tagjai uraltak — egy új nép kért bebocsátást. Az újonnan érkezettek egyik csoportja, amely az alföldi kagáni

központ környékén telepedett meg, hamarosan átveszi a legfőbb hatalmat, s egy korábbihoz képest teljesen új társadalmi berendezkedést hozott létre. Ennek megfelelő az az új régészeti műveltség, melyet griffes-indás kultúrának nevezünk. A VIII. században ez a nép tartotta uralma alatt a Kárpát-medencét. Annak ellenére, hogy a korabeli Európa egyik nagyhatalma volt, a kései Avar Birodalmat a „békés külpolitika” jellemezte. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a másik korabeli európai nagyhatalom, a keresztény Frank Birodalom is hasonló politikát kövessen vele szemben.

A 790-es évek legelején Nagy Károly, a későbbi császár, mondvacsinált háborús ürüggyel megtámadta az avarokat. Az ürügy, mint annyiszor, egy állítólagos támadás volt, a háttérben a kereszténység terjesztését követelő egyház állott. 791-ben a frank birodalmi sereg átkelt az Ennsen — a határfolyón —, s benyomult Avarföldre. Egy jelentéktelen összecsapástól eltekintve, ahol a frankok győzedelmeskedtek, még csak meg sem ütköztek az avar főerőkkel, melyek a „felperzselt föld” taktikáját követve tértek ki előlük. Ellenben a frank hadsereget az időjárás, és járvány sújtotta. Csaknem minden lovukat, sok-sok katonát vesztvé, minden különösebb eredmény nélkül tértek vissza kiindulási bázisukra.

Ami nem sikerült a frankoknak, azt elintézte a belső viszály. A kagán és a jugurus, az Alföldön székelő két legfontosabb méltóság hatalmi harca, belülről semmisítette meg az avar nagyhatalmat. Mindkét főméltóság, no meg az avar elit hadsereg túlnyomó része holtan maradt a csatatéren. A káosz teljes volt. Ezt kihasználva Erik friauli herceg lovascsapatával váratlanul megjelent az Alföldön, s a teljesen őrizetlen kagáni székhelyet kifosztotta, 16 társzeker kincset vitt Nagy Károly elé. A következő évben azután Nagy Károly fia, Kis Pipin nyomult az avarok földjére, s valahol a Duna-Tisza közén találkozott az új kagánnal, aki meghódolt neki, s gazdag ajándékokkal halmozta el. Pipin ezután hazatért. A végső csapást az alföldi avarságra Krum bolgár kán 803-as hadjárata mérte. A bolgárok hadjárataival ért véget az alföldi avar uralom, hiszen a kagán maradék népével együtt a Dunántúl nyugati felére menekült, s ismételen hódolt a frankok előtt, csakúgy mint a Dunántúl avar ura, a Tudun.

Ezekkel a történeti eseményekkel kezdődött a Kárpát-medence IX. századi politikai megosztottságának története.

A Dunántúlon, Pannóniában a frank uralom szilárdult meg. A Dél-Alföldön és Erdélyben a bolgárok fennhatósága állandósult, míg az északi területeken a morvák állama vált meghatározóvá. E három nagy politikai alakulat között egy nagy, gyéren lakott területet jelentett az Alföld, melyen kisszámú avar népesség vegetált. Ebbe a politikai környezetbe érkeztek meg a honfoglaló magyarok.

Adatok Jász-Nagykun-Szolnok megye honfoglalás korához

Temetőink feldolgozása során módot találtunk arra, hogy áttekintsük megyénk honfoglalás kori (X. század) leleteit, lelőhelyeit. Összesen 33 olyan lelőhelyet azonosítottunk, melyek honfoglaló eleink középrétegéhez — természetesen annak különböző szintjeihez —, illetve legfelső vezető elitjéhez tartozik. A legfelső vezető réteghez való tartozás kérdésében viszonylag jól eligazítanak bennünket az ún. „rangjelző” tárgyak (pl. tarsolylemez, ezüstveretes szablya, aranyöv, ezüstcsésze stb.). A temetők középréteghez való besorolását a leletek, a temetkezési szokások áttekintése után még két szigorúan alkalmazott feltételhez kötöttük. E két kritérium a lovastemetkezések megléte, sőt lehetőleg több sírban való gyakorlása, a másik pedig az S végű hajkarikák

teljes hiánya. Ez utóbbival egyidőben a sima ezüst- illetve bronzkarikák temetőn belüli megléte szintén meghatározó feltétellé lépett elő.

Tiszában vagyunk azzal, hogy ezek a jegyek, melyeket kiválasztottunk, önkényesek. rendkívül merev — tudatosan merev — alkalmazása leszűkítik a bevonható lelőhelyek körét, ugyanakkor azzal az előnnyel jár, hogy nagy bizonyossággal szétválaszthatók a társadalmi csoportok temetői.

A fenti eljárást alkalmazva a legfelső vezető réteghez négy (és két bizonytalan) lelőhely sorolható.

1. Szolnok-Strázsahalom
2. Túrkeve-Bokrosahalom
3. Kétpó
4. Tizzasüly-Éhhalom

A két — talán ide is sorolható — lelőhely (Tiszafüred és Nagyköri) tárgy- illetve síregyüttes szabványja, valamint mellékletei talán arra utalnak, hogy ezen a területen egy újabb gazdag nemzetségi központ X. századi előzményei rajzolódnak ki.

A négy lelőhely közül három közvetlenül valamelyik nagy folyóhoz kötődik. Kettő a Tiszához (Szolnok, Tizzasüly), egy pedig a Körösökhöz (Túrkeve). Kétpó látszólag távol van minden nagyobb folyóvíztől, de aki a korabeli folyóvizek ártereit ismeri, pontosan tudja, ez a terület még „belefér” a Tisza mentébe. Ennyit változtak a vízrajzi viszonyok 1100 év alatt!

Az, hogy a legfontosabb lelőhelyeink igazodnak a terület vízrajzi viszonyaihoz, egyáltalán nem szükségszerű, természetes. A népvándorlás kori népek településterületének megyénkben bizonyos változásai jól megfigyelhetők, s talán nem tévedünk túl nagyot, ha ezeket a változásokat összefüggésbe hozzuk az életmóddal. Ebben az összefüggésben honfoglaló eleink inkább hasonlítanak Baján kagán avarjaira, s jól érezhetően különböznek a VIII. század griffes-indás kultúrájának földművelőitől. Ezt mutatja a lelőhelyek földrajzi elterjedése.

Nézzük, mi újat tudunk mondani ezekről a meghatározó lelőhelyekről!

A sorban első a szolnok-strázsahalmi lelet. Fettich Nándor közleményéből tudjuk, hogy a lelet Szolnoktól északra került elő, egy természetes magaslatban, mintegy -70 cm mélységben. Fettich úgy tudja, hogy az emberi koponya töredéke, valamint egy nyitott karika két töredéke megsemmisült, a többi leletet közölte. A tarsolylemez mellett egy ezüst dirhemet, bronz- és ezüstvereteket ismertet közleményében. Érdeemes egyetlen mondatot idézni tőle: „A leletkörülményekről többet nem tudunk, azt sem, hogy a helyszínen történt-e szakszerű ásatás.” Ehhez a mondathoz tudunk egy ici-pici adatot hozzátenni. Birtokunkban van Vaszkó Lajos 1968. november 19-én Gödöllőn keltezett levele. Ezt Györfly Lajosnak, a túrkevei múzeum akkori igazgatójának írta. Érdeemes idézni a levél néhány részletét:

„Mélyen Tisztelt Doktor Úr!

Ne tessék meglepődni, hogy soraimmal zavarom, de az év közepe táján a rádióban nem hallgathattam meg előadását, csak másoktól értesültem, hogy valami tarsolyról is tetszett említést tenni. Ez azért érdekelne, hogy milyen, és hol tetszett találni, mivel nekem is volt egy értékes tarsolylemezem (Szolnok-Strázsahalom), amit úgy tudom, hogy a Nemzeti Múzeum a Szolnoki Damjanics János Múzeumnak adott át... A tarsoly-

lemez körülményeiről a Nemzeti Múzeumban, illetve annak mikénti megtalálásáról nem hiszem, hogy tudnak, csak talán annyit, hogy én szolgáltatam be a leletet, (kiemelés tőlem, M.L.) kitűnik ez abból is, hogy a fényképen szereplő tarsolylemez mellékleteként feltüntetett ruhadíszek teljes egészében úgy szerepelnek, mintha azok egy sírba találtattak volna (kiemelés tőlem, M.L.). Én nekem is feltűnt, amikor a Nemzeti Múzeumtól annak idején a fényképet megkaptam. Ismétlem, a tarsolylemez mellékleteit csak a kettészelt pénz és kizárólag az ezüst darabok képezik, a bronzdíszek nem. Az utóbbiak a víz által kimart szórványleletek, szintén a Strázsahalomból származnak, de azokat a víz mosta ki a Zagyva egy magasabb áradása következtében. A pénzdarab feliratát akkor közölték velem, mikor a fényképet kértem, de csak annyit, hogy arab pénz, és hogy a 7-8. századból való...”

A levél leírása teljesen világos. A Fettich által közölt leletek közül ezek szerint a tarsolylemez sírban csak a dirhem volt, valamint a XIV. tábla 1., 2., 12-17. tárgyai. (Fettich. Arch. ...)

Mindebből adódik a következtetés, hogy a Strázsahalmon legalább két sír került elő, s ezek mellékletei jutottak 1912-ben a Nemzeti Múzeumba. Ezek után bizonyossággá kell kijelentünk, hogy ebben az esetben is temetővel kell számolnunk, s nem magányos temetkezéssel.

Hasonló a helyzet a Túrkeve-Bokroshalmon előkerült tarsolylemez esetében is. Kalandos úton került a Túrkevei Múzeumba Györffy Lajos útján, neki Tóth József mérműs adta át. 1959-ben írott leveléből tudjuk, hogy a tereprendezés során ő maga bontotta ki a tarsolylemez, sőt azt is tudjuk, hogy „Egyéb apróságot is találtam, de azok nem bírtak régészeti értékkel.” — írja levelében. Később még két alkalommal folyt hitelesítő leletmentés a területen. Első alkalommal Szabó János Győző dolgozott a lelőhelyen. Egy sírt talált is, ebben az igencsak szegényes mellékletű temetkezésben egy zárt bronzgyűrű és egy rombusz alakú nyílcsúcs volt. A még ezután is megmaradt halomrészén magam is végeztem leletmentést. Igen nagy valószínűséggel sikerült azonosítani a tarsolylemez sír pontos helyét, melyből még egy zablakarikát is megmentettünk. Ezen eredményeinken kívül újabb honfoglaláskori sírt azonban nem találtunk, ellenben előkerült a középkori Ecseghalva egyik XVI. századi temetőjének több sírja. Ezeket a sírokat a „világ legdrágább Ferdinánd denára keltezte” (az idézet akkori igazgatómtól, Selmeczi Lászlótól származik).

A két, lényegében eredménytelen kutatás után nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy ezen a lelőhelyen több gazdag sír feltárása ma már aligha lehetséges. Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a bokroshalmi előkelő nem magányosan volt eltemetve, de nem is nagyobb létszámú temető egyik sírjával van dolgunk.

Itt említjük meg, hogy Túrkeve területéről előkerült még egy tarsolylemez. Ez, mint közismert vasból készült, felső pereme egy picit visszahajlik, s a pereme mentén több „lyuk” is található, díszítetlen. Körülötte már egy sereg elképzelés keringett. Volt aki hamisítványnak, volt aki középkori patkónak tartotta, jöllehet, ez az a tárgy, melynek előkerülési körülményeiről megbízható információk állnak a kutatók rendelkezésére a túrkevei Finta Múzeumban, vagy a szolnoki Damjanich Múzeumban. A tarsolylemez sírból származik, mégpedig egy templom körüli temető egyik sírjából. A templom Túrkeve Templomzug nevű határrészében található, alig egy kilométerre a fentebb ismertetett bokroshalmi lelőhelytől. A templomot Györffy Lajos, a túrkevei múzeum igazgatója tárta fel. A feltárásokat meglátogatta Györffy István néprajzprofesszor, akinek érdeklődése egyáltalán nem meglepő annak a ténynek ismeretében, hogy több Karcag környéki településen is folytatott régészeti kutatásokat 1923-ban és 1924-ben. Aligha

lehet véletlen, hogy a két tarsolylemez ilyen közel került elő egymáshoz. Az már a másik kérdés, hogy miképpen lehet áthidalni az időrendi problémákat.

A harmadik kiemelkedően gazdag leletünk Tiszasüly-Éhhalom nevű lelőhelyen került elő. A lelőhely Selmeczi László leletmentése óta ismert a szakirodalomban, az egyik sírból előkerült áttört korongot Fodor István ismertette, kitérve a használata mögötti gondolatiságra, s azok keleti összefüggéseire. A Selmeczi László által kutatott síroktól mintegy 100-150 méter távolságra került elő az a gazdag férfi és női sír, melynek leleteit — persze azok töredékeit — sikerült összegyűjtenünk. A sírgödörök környékét nagyobb területen megkutattuk, bizton állíthatjuk, hogy újabb honfoglaláskori sírok környezetükben nem voltak. A női sírból csak a koponya maradt meg, a többi csontot és leletet a homokkal együtt elhordták. A férfi sírjának megkerült tárgyai azonban kivételesen gazdag sírokat sejtetnek. A halott férfi ezüstövet viselt, ebből egy szív alakú veret és a szíjvég egy töredéke maradt ránk, utóbbi vésett geometrikus díszítéssel. Megmaradt a kengyel, a zabla, egy korongolt edény, a lószerszámot díszítő ezüstdirhem, s ami a legfontosabb, a szablya, melynek aranyozott ezüst markolatvége volt, gyönyörű palmettadísszal. Külön érdekesség, hogy mindkét koponyán több sikeres jelképes, és tényleges trepanációt hajtottak végre.

Végezetül a negyedik kimagaslóan gazdag lelet (véleményünk szerint az Alföld egyik legszebb, talán törzsfői [?] sírja) Kétpón került elő. Kiemelkedő tárgya az irodalomban gyakran idézett ezüstcsésze, de nem lenne szabad megfeledkeznünk a többi tárgyról sem. Ezek közül is kiemelkedik az az öv, melyet aranylemezből préselt életfa motívum által díszített veretek ékesítettek. Hasonló aranylemez vereteket mindössze egyetlen sírból ismerünk, a Kárpátoktól keletre előkerült Kriloszi leletből. Figyelmeztető ez, hiszen közvetve megadja a kétpói lelet korát is, valószínűsítve azt, hogy az öv és a csésze tulajdonosa részt vett a honfoglalás harcaiban, s valahol még a keleti steppén születhetett. A halott rangját pedig jól mutatja az a tény, hogy ezüstcsészéjének legjobb analógiáját a zempléni sírből ismerjük, amely minden körülötte folyó vita ellenére is a korszak egyik kiemelkedő — legalábbis törzsfői — sírja.

Ez a négy sír együttesen — kiegészülve a nagykőrüi és a tiszafüredi, feltételesen idevont sírokkal — már igencsak jelentős központot, központokat (?) sejtet, hiszen egy viszonylag kis területről kerültek elő. Ha mindezekhez hozzávesszük még a 29 középréteghez tartozó temetőt, azt kell hogy mondjuk, hogy a Közép-Tiszavidéken egy törzsi központ körvonalai kezdenek kibontakozni. Hasonló véleményen van Révész László nagy összefoglaló munkájában: „A veretes övek lelőhelyeit nyugat felé tovább követve, szembetűnő, hogy a Tisza mentén ezek három helyen csoportosulnak. A már tárgyalt Felső-Tiszavidéken, Szeged körzetében, és a Közép-Tisza mellett Tizsakécskétől Tiszasülyig... A megmaradt tárgyak is arra utalnak azonban, hogy igen rangos, a X. századi magyar társadalom vezető rétegébe tartozó férfiak méltóságjelvényei közé sorolhatók (Kétpó, Szolnok-Strázsahalom, Tiszasüly-Éhhalom).” (Itt én M.L. teszem hozzá, hogy Túrkeve-Bokrosahalom.) „A X. században e körzetben valószínűleg egy törzsfő szállása volt, e rangjelző tárgyak pedig a törzsfő kíséretének vezetői voltak. E kíséret leletanyaga ma még csak töredékeiben ismert, közelebbit csak újabb feltárások, s azok (valamint a már előkerült temetők) közlése nyomán tudhatunk meg róla. A virágmintával osztott indadíszes (Nagykőrü, Szolnok-Strázsahalom), a karélyos (Tizsakécske), valamint a cseppmintás (Szolnok-Strázsahalom) övveretek párhuzamait megtaláljuk a Felső-Tiszavidéken, de a Kárpát-medence más részein is.”

Mindenben azonosulni tudunk Révész László megfogalmazásával, de továbblépve hangsúlyosan kell rámutatnunk, hogy ezen a területen (Közép-Tiszavidék) már fejedelmi

sír, de legalábbis törzsfői sír is előkerült. Ez pedig nem más, mint a kétpói lelet, különösen akkor, ha még azt a lehetőséget is elfogadjuk, hogy a meglévő tárgyak nem kettő, hanem egy sírból származnak. Ugyanis ha az ezüstcsészés, aranyöves, bronz lószerszámos (egy kis ezüsttel vegyítve) sír nem törzsfői temetkezés, akkor fel kell tenni a kérdést, vajon melyik Kárpát-medencében előkerült X. századi sír az? Ezen a ponton kell csatlakoznunk Szabó János Győző korábban megfogalmazott véleményéhez, mely az Alföld középső és déli területeinek fontosságát emelte ki. Az ugyan igaz, hogy csupán a díszítő motívumok kutatásával, vagyis valóban egydimenziós érvrendszer segítségével, de ehhez ma már — s bízom benne, hogy ez dolgozatom második feléből kiderült — társadalomszerkezeti és földrajzi érvekkel is csatlakozhattunk.

S itt kell visszatérnünk a bevezetésben említett két forrásunkhoz, ahhoz a kérdéshez, hogy tudniillik Dzsajháni vagy Regino leírása közelítette meg a honfoglaló magyarság valóságos képét. Nyilvánvaló, hogy a leletek — így van ez megyénk területén előkerült darabok tanúságaival is — Dzsajháni leírásának valóságosságát igazolják. De a Regino által bemutatott képnek is vannak realista elemei, ugyanakkor átsüt rajta a keresztény Európa rettegése. Félttek, és elborzadtak az új, eddig ismeretlen ellenségtől, hogy azután alig egy évszázad múltán Géza fejedelem, majd Szent István államalkotó művének segítségével aktívan részt vállaljon a nyugati keresztény egyház, magába fogadva a keletről érkezett új „európai keresztény nemzetet”.

REKE LAJOS

Materializmus és ami mögötte van

Talán „in medias res” kellene kezdenem, figyelmen kívül hagyva az olvasó teljesen jogos igényét a témába történő bevezetésre, arra a megszelídítő fölvezetésre, melynek elmaradása a felelős sok esetben egy tanulmány olvasásának befejeztével jelentkező kielégületlenségért. Úgy gondolom, a jelen esetben egy ilyen „szelídítési” kísérlet több szempontból is hasznosnak bizonyulhat. Nem pusztán csak arról van szó, hogy a filozófiai élet egy olyan szegmentumát ismertető írás tanulmányozásának kezdett most neki a Tisztelt Olvasó, mely a jelenlegi magyar filozófiai életnek akár tanulmányok, akár fordítások formájában hozzáférhető irodalmában periférikusnak is alig tekinthető pozíciót foglal el. Hanem mindez egy helyi folyóirat hasábjain történik, mely tény ellentmondani látszik annak a kialakult felfogásnak, hogy „a suszter maradjon a kaptafánál” népi bölcsességét irányadónak tekintve egy időszakosan megjelenő helyi kiadvány témái lehetőleg maradjanak belül a „szűkebb haza” határain.

Mi köze lehet a lokalitásnak a filozófiához? A kultúra egyik „legabsztraktabb”, „földtől leginkább elrugaszkodott” tudástípusa miképpen hozható bárminemű összefüggésbe azokkal az objektív, ha tetszik statisztikailag számbavehető tényekkel, melyek az ország ezen területének sok évszázados fejlődését példázzák? A kérdés és a benne megbújó szkepticizmus kétségtelenül jogos. De a filozófia nem igazolja ezt a felszíni és így csak felszínes jogosságot. Hiszen a filozófiai kérdés legnagyobb ereje, mágikus hatalma, akárcsak a művészeté, arra való képességében áll, hogy tekintet nélkül a mindennapi tudatnak a megszokottért, kiszámíthatóért kiáltó igényeire, azt egy olyan nyitottságba állítja, melyben a tájékozódási pontokat újabb kérdésekhez vezető kérdések jelentik és ahol a világ bármely partikuláris szegmentumát megérteni kívánó gondolat ugyanabba a pontba, a már csak önmagát föntartó KÉRDEZÉS kontinuumába torkollik. Mert mi is a lokalitás? Nem emberiség-léptékű-e már ez a látszólag egyszerűnek tűnő kérdés is? A „helyi viszonyok” korlátozottnak szánt fogalmi terjedelme impliciten nem tételezi-e föl az emberi viszonyok univerzalitásának mindig nyitott fogalmi keretét? Lehet-e beszélni az egyikről a másik nélkül? Ha igen, hogyan, ha nem, miért nem? Vagy esetleg lokalitásoknak egymással alig-alig érintkező konglomerátuma a világ? És a kapcsolatok fenntartásának egyetlen lehetőségét az állandó szótárhasználat garantálja?...Önkényesen végét szakítván ennek a demonstratív kérdés-regresszusnak, egy dolgot szeretnék hangsúlyozni: a filozófia filozófusok nemzedékein keresztül önmagát mindig olyan egyetemes nyelvként fogta fel, mellyen az úgynevezett „világ” valamennyi emberi vonatkozása problémaként exponálható, és ha meg nem is oldható, legalábbis a kérdésés örökre izgató horizontjában tartható. A filozófiai tradíció

végiggondolása tehát a bekezdés elején felvetett kérdés megfordítására kényszerít: „Létezik bármi, amihez a filozófiának nincs köze?”

Mindez idáig rendben is lenne, mondhatja bárki, de mi ennek a furcsa tudománynak a praktikus haszna, a készpénzéértéke? Mivel lesz jobb vagy érdekesebb a világom, ha időt és energiát fordítok olyan „bonyolult” gondolatok megértésére, melyek nyilvánvalóan (?) nem segítenek mindennapi életem praktikus viszonyainak megértésében és megszervezésében? Szigorú ítélet ez, és sokak véleménye. De a filozófia nem késik fölvenni a kesztyűt, hisz nagyon is tisztában van az emberi esendőséggel, azzal az egyszerű igazsággal, hogy az ilyen látszólag egyértelműnek tűnő ítéletek mögött rendszerint az ismeretlen irtózata, annak a félelme húzódik meg, hogy a kérdések praktikus, lehatárolt univerzumán túl feltehetően létezik a kérdéseknek egy olyan horizontja, ahol a kérdező megtapasztalhatja a kérdezés világsemmisítő hatalmát. Vegyünk egy egyszerű asztalt!¹ Látszólag semmi kérdéses nincs létezésében. Régen használjuk, otthonosként simul bele mindennapi világunkba. Vele kapcsolatos kérdéseink egészen praktikusak: meddig érdemes még használnunk, esetleg fessük-e újra....Engedjük be a filozófiát egy pillanatra ebbe a zárt kérdésuniverzumba és hagyjuk hadd robbantsa azt föl! Tegyük hétköznapi asztalunkat „nem-praktikus” kérdések tárgyává! Milyen lehet a valódi színe, ha minden perspektívából és minden észlelő számára más és más? Van-e egyáltalán saját színe? Esetleg asztalunk színe nem több mint az észlelőnek egy sajátos állapota?... Sorakozó „filozófiai” kérdéseink végeredményeként asztalunk elveszíti a megszokottság státuszát és kérdésekkel teli problémává válik. És mi magunk, a kérdezők is olyan képességeket kezdünk használni, melyek talán már gyermekkorunkban feleslegesnek, nem-praktikusnak ítéltettek mind környezetünk, mind pedig önmagunk által. Egy pillanatra bátrakká lettünk és hagytuk, hogy fogva tartson a kérdéseknek az a másik, régen szunnyadó világa. Hiszen a filozófiának „...megvan a hatalma, hogy kérdéseket tegyen fel, amelyek növelik a világ érdekességét és megmutatják, hogy a mindennapi élet legközöségebb dolgainak felülete alatt is csodálatos és különös dolgok rejlenek.”² Praktikus hozadékunk látszólag semmi, hisz, mondhatjuk, nem is tartózkodtunk a praksis világában, átengedtük magunkat az igazi kérdezés izgalmának. De visszatérve a praktikus kérdések zárt univerzumába, észrevesszük, nem volt igazunk: történt valami, ami visszavonhatatlan. Sikerült visszatérnünk, ha csak egy pillanatra is, a gyermeki kérdezés bátor merészségéhez. Sikerült megszerezni a képességet ahhoz, hogy mindennapi világunk zárt kérdésuniverzumában is két világ polgáraként tapasztalhassuk önmagunkat.

B. Russell főntebb idézett rövid írásában a filozófiai argumentáció technikáját a világ egyik legközöségebb, legmindennapibb objektumára, egy asztalra alkalmazva mutatja meg, az univerzumnak nincs olyan része, mely megúszhatná a filozófiai perspektívát. Természetesen a filozófiai kérdezés labirintusában vannak olyan ösvények, amelyek a filozófia iránt a mindennapi művelődés szintjén érdeklődő olvasó számára közömbösek, és egyébként is csak a filozófiai érvelés évszázadok alatt kialakult technikájának elsajátításán keresztül találhatóak és nyithatóak meg.⁴ A labirintus fő irányait azonban az „ember-ség” mivolt tárja föl. A filozófiai kérdezés horizontjába a reflexió tárgyaként történő önszemlélet kényszerűsége állítja az embert. A „Honnan jövök? Ki vagyok? Hová megyek?” kérdéseire a személyes élettörténet valamely pontján elkerülhetetlenül válaszolni kell. A filozófiai tradícióban való jártasság, az argumentációs technikák ismerete pedig, ha helyettünk nem is adja meg a választ, legalább annak megmutatásában segíthet, milyen irányban induljunk.

A filozófiai irodalom mindegyik kérdést számos megközelítésben tárgyalta az elmúlt

évszázadok során. Az alábbiakban annak vázlatos bemutatására teszek kísérletet, hogy az angolszász filozófiai gondolkodás mennyiben járult hozzá a második kérdés elmélyítéséhez. Pontosabban ahhoz a témához igyekszem egy tájékoztató, iránymutató jellegű bevezetőt adni, hogyan közelített a 20. század második felének Brit filozófiája az agy-lélek kapcsolat évezredes problémájához.

1995 őszén három hónapot töltöttem Londonban filozófiai ösztöndíjasként. Tanulmányaim során a mindennapok valóságélményévé vált számomra az addig csak tankönyvívű szöveg: „A kontinentális filozófia jelentős pontokon különbözik a Brit-szigeteken honostól.” Akik valaha is foglalkoztak komolyabban filozófiával, azok emlékezhetnek empirizmus és racionalizmus divatos megkülönböztetésére, arra a párhuzamra, amit filozófiatörténészek rendszerint F. Bacon és R. Descartes között szoktak vonni. Habár tudom, minden kategórizálás leegyszerűsítés, Londonban dolgozva rá kellett ébredjek, a dologban van valami. Azt is hamarosan fölismertem, hogy a lélek-test problémának (a sok aspektus közül itt most csak ez a fontos számunkra) az angolszász filozófiai tradícióban gyökerező baconiánus, analitikus megközelítése a magyar filozófiai irodalom számára szinte teljesen ismeretlen. Ismertetésekkel, tanulmányokkal, esetleg hiteles fordításokkal alig-alig találkozhattunk eddig filozófiai folyóirataink hasábjain.⁵ Ugyanakkor a pszichiátriai irodalom és gyakorlat hétköznapijaiban egyre jelentősebb teret nyer a biológiai pszichiátriáról folytatott vita, mely az agy és lélek kapcsolatának egy, a brit analitikus filozófiában már 30-40 éve tárgyalt speciális megközelítéséből indul ki.⁶ Ezért is úgy gondolom, itt az ideje, hogy a filozófia ezen fejezetének a magyar tudományos közgondolkodás számára történető ismertetése kezdetét vegye.

„Az, hogy olyan figyelemre méltó dolog, mint az öntudat, az idegszövet produktuma, legalább annyira fölfoghatatlan, mint a Djin megjelenése annak eredményeként, hogy Aladdin megdörzsöli lámpáját.”

(Julian Huxley)

A kérdés egyidős a filozófiai gondolkodással. A halálra készülődő Szókratész tanítványai megdöbbenve tapasztalják, mesterük nemhogy közömbösen, de örömteli várakozással készülődik a földi világ elhagyására. Értetlenségük csak akkor csökken, mikor Szókratész eléjük tárja a lélek halhatatlanságáról szóló tanítását, miszerint a test csak időleges szállásadója a nem-anyagi léleknek. A test és lélek kapcsolatának ez a megközelítése (a dualizmus, mondhatjuk eredeti formája), a görög világot túlélve a keresztény hagyomány részévé lesz, majd R. Descartes emeli ismét a filozófiai kérdés horizontjába. Az Ő megfogalmazásában örökli a problémát a 17. és 18. századi filozófia és a „...karterizánizmus az, amely tovább él mind a 19. századi szellemfilozófiában, mind annak leszámazottjában, a pszichológiában.”⁷ Minthogy a descartesi dualizmus tölti be a katalizátor szerepét mindabban, amit mondani szándékszem, ezért szükségesnek találom, ha nem is a gondolatmenet részletezését, de annak felvázolását mindenképp, melyek voltak az elmélet továbbgondolásra készítő mozzanatai.⁸

(1) Kezdjük a pro-dualista érvekkel. A világ szinte valamennyi vallásában központi szerepet játszik egy halhatatlan léleknek a gondolata. Így egy olyan teória, mely azt képviseli, hogy létezik egy, a természeti világ törvényeinek nem engedelmessé váló entitás, amely, gondoljunk csak Szókratész érvelésére Platon Phaidonjában, az osztható

és így pusztuló testtel ellentétben oszthatatlan és ezáltal örökkévaló, könnyedén talál helyet magának a legtöbb vallási érvelés eszköztárában. Az introspekció közismert ténye is egy dualisztikus álláspont támogatására indít, hiszen mi sem valószínűtlenebb, mint az a feltevés, hogy az önmagára irányuló gondolat, az ember talán egyetlen sajátos mássága az állatvilágban, anyagi folyamatok produktuma. Nemcsak hihetetlen ez a lehetőség. A tapasztalat is azt látszik mutatni, hogy „...mikor az ember önmaga öntudatának tárgyaira irányítja figyelmét, amit észlel, az nem egy elektrokémiai aktivitásban lévő neuronhálózat, hanem gondolatok, érzetek, vágyak és érzések áradása.”⁹ A dualisztikus megközelítést megint mások azért választják, mert úgy tűnik, könnyebben megközelíthetővé teszi az érzetek kérdését. Ez a probléma több rétegű. Egyrészt minden nem-dualisztikus állásponttal szemben jelentős pozíciókat nyerhetünk annak hangoztatása által, hogy míg az agyi folyamatok, melyeket a nem-dualisztikus megközelítések a lelki folyamatok bázisaként jelölnek meg, publikusak, addig az érzetek privátak.¹⁰ Másrészt „Logikusan cselekszünk, ha egy az agyban végbemenő molekuláris mozgással kapcsolatosan azt állítjuk, hogy az lassú vagy gyors, egyenes vonalú vagy körkörös. De ugyanezeket a kategóriákat a sárga szín tapasztalatával kapcsolatosan emlegetni teljesen értelmetlen.”¹¹ Végül, de nem utolsó sorban, érvel a dualista: „Vegyük például egy rózsa illatát és látványát. Egy fizikus vagy kémikus, ha mindent tud is a rózsa molekuláris szerkezetéről és az emberi agyról, mégis képtelen megjósolni az ilyen privát tapasztalatok minőségét.”¹² Ott van az intencionális cselekvések kérdése is. Már az arisztotelészi filozófia fölveti a mentális és természeti okság kategóriái közötti strukturális különbségek lehetőségét. Az emberi cselekvések világa teleológikus (célszerű), míg a természeti világ a mechanikus okság hatalma alatt áll. Ilyen feltételek mellett hogyan is lenne lehetséges egyiknek a másikra történő visszavezetése.

(2) Ha most eltekintünk mindazoktól az érvektől, melyek a fejlődő neurológiai tudományok oldaláról fogalmazhatóak meg a dualizmussal szemben és belül maradunk a filozófia hatósugarán, akkor az anti-dualista argumentumok következő valószínű listája állítható össze. A szigorúan végigvitt descartesi dualizmus legnagyobb rákfenéje, hogy szükségképpen vezet szolipszizmushoz. Descartes olyan módszer használatával jutott a „Gondolkodom, tehát vagyok.” végső bizonyosságához, melynek következetes használata kitépi a szellemi szubsztanciát földi világából, ahová azt a későbbiekben vissza kell helyezni. Ez azonban a külvilág realitásának bonyolult, nehézkes és ritkán sikeres bizonyítását kívánja.¹³ A másik nehézség, mely filozófusok nemzedékeit foglalkoztatta és sokuk esetében legszámottevőbb motívuma volt annak, hogy a kiutat a dualizmus feladásában keressék, a hatás és a hatóok fogalmával kapcsolatos. Descartes a testet és a lelket egymásra visszavezethetetlen entitásoknak tekintette. Ha a „gépben lakozó szellem” (Gilbert Ryle kifejezése) csak mint lakhelyének negatívja fogható föl (amivel az egyiket jellemezhetjük, azt a másiktól tagadnunk kell), akkor rendkívüli nehézségeket okoz annak magyarázata, miképpen vezethet a lelki bánat emésztési zavarokhoz vagy a fogfájás kínzó érzése a világgal szemben érzett gyilkos indulatokhoz. Hiszen ha a testi és a szellemi kizárja egymást, akkor a közöttük fönnálló megfelelőes mindennapos tapasztalatát megmagyarázni legalább annyira nehéz, mint azt megérteni, hogy egy tiszta szellemi szubsztancia mint Isten miért érez indítatást egy olyan világról történő gondoskodásra, melynek már pusztá anyagi létében romlottság rejlik. A filozófiatörténet legdicsebb lapjaira tartoznak annak a rejtélynek a megoldására tett szellemi erőfeszítések, mely csak a test és a lélek fogalmi dualizmusa által határolt nyelvi univerzumon belül léteznek.

A legtöbb szerző a 20. század elejének európai filozófiáját még a descartesi

hagyomány közvetlen örökösének tekinti. Edmund Husserl fenomenológiai vizsgálódásai nemcsak ennek a dualista tradíciónak a pusztá jelenlétét, hanem azt is bizonyítják, elég ereje volt jelentős filozófiai teljesítményeket is indukálni. A kartezianus gondolat 20. századi hatástörténetének szerves része azonban az a folyamat is, amelyben jelentős gondolkodók eltávolodván és szembefordulván ezzel a hagyománnyal, új ösvényeket nyitnak a filozófiai diskurzus világában. A közelmúlt magyar filozófiai közléte jelentős teret szentelt annak a L. Wittgenstein és G. Ryle nevéhez kapcsolódó, jellegében behaviorista filozófiának, mely a test-lélek dualizmus metafizikai elméletének vitatásán keresztül járul hozzá egy posztmodern nyelvfilozófia alapjainak megvetéséhez. Eközben azonban, ahogyan ezt már a korábbiakban is említettem, azoknak a „materialista” megközelítéseknek az ismertetését, melyek az angolszász filozófiai világban az elmúlt néhány évtizedben kezdték hódító útjukat, meglehetősen elhanyagolta. Az alábbiakban ezen tendenciák közül az azonosság elmélet lényegi gondolatainak rövid, vázlatos bemutatását kísérelm meg.

Mikor 1963-ban J. J. C. Smart határkő értékű munkája, a *Philosophy and Scientific Realism* megjelent, a tudományos materializmus már közel 300 éves múltra tekinthetett vissza. A 19. század közepétől jelentős léptekkel fejlődésnek induló biológiai tudományok egyre mélyebb sebeket ütöttek a Descartes által megalapozott szubsztancia-dualizmus érvényén. A 18. század végének francia és a 19. század közepének német természet tudós filozófusai egyre gyorsuló ütemben leplezték le a lélek mítoszát. A témával kapcsolatos művek hosszú sorában a legnagyobb hatást talán L. Büchner *Erő és anyag* c. írása gyakorolta. Ebben a szerző, habár nem a filozófiai, hanem a korabeli orvosi tudományok argumentációjának segítségül hívásával, a lelki folyamatok agyi történésekre való redukációjában olyan messzire megy, hogy a későbbi orvosi-materialista elméleteknek teoretikus alapjaikat már nem kellett módosítaniuk. A vizsgálati módszereket kellett csak tovább tökéletesíteni. Az elméleti keret készen állt. Az agy és lélek viszonyával kapcsolatos általánosítások tömegéből elégséges csak a legpregnansabbakat kiválogatni annak bizonyításához, hogy lássuk, a dualizmus híveinek nem lebecsülendő ellenféllal kellett szembenéznüik. Egy helyütt Büchner a következő megállapítást teszi: „...jelenleg az orvosok és orvosi lélektudósok túlnyomó többsége azon nézetet vallja, hogy minden lelki betegség testi bántalmon, névszerint az agyén alapszik vagy legalább azzal összeköttetésben kell lennie...”¹⁴ Konklúzióját pedig érezhetően végsőnek és visszavonhatatlannak szánja: „Az agy és a lélek szükségképpeni összefüggésére ki kívánhat hatalmasb bizonytságot annál, melyet a boncnok kése szolgáltat, mely darabonként vágja le a lelket?”¹⁵ (kiemelés az eredetiben) Persze Büchner tudósi becsületességgel azt is elismeri, hogy az agy „finomszerkezetének” törvényei „...természetesen tökéletesen ismeretlenek előttünk és talán örökre ismeretlenek maradnak.”¹⁶ Az eltelt több mint száz évben a neurológiai orvostudományok lépésről lépésre számolták föl a homályt és hatoltak egyre mélyebbre az agy szerkezetének vizsgálatában. Olyannyira, hogy 1990 januárjától egy évtizedes nemzetközi program meghirdetésére került sor, melynek célja „feltárni, megérteni és a misztifikációktól megszabadítani legrejtélyesebb, legbonyolultabb és legsajátában emberi szervünk, az agyunk működésének titkait.”¹⁷ A programnak és az erre épülő még fiatal, de gyorsan fejlődő speciális orvoslásnak, a biológiai pszichiátriának az axiómája a francia materialisták és Büchner óta változatlan. Az a meggyőződés, hogy csak egy világ van, a biológikum világa.¹⁸

Az általam vizsgált azonosságelmélet messzemenően egyetért ezzel a biológiai tudományokban megfogalmazott deklarációval. „Mikor azt állítom, hogy egy érzet agyi

folyamat, akkor itt a kopulát (van) a szigorú azonosság értelmében használom.”, jelenti ki Smart.¹⁹ „Ha lehetséges — folytatja —, annak a feltételezését szeretném elkerülni, hogy a »Fájdalmat érzek« egy valóságos beszámoló és amiről informál, az valami redukálhatatlan pszichikai történés.”²⁰ Miért hasznos ezt a feltételezést elkerülni, hiszen az a térkép, melyen valamennyi lelki történésünk pontosan rögzített agyi folyamatnak feleltethető meg, készülöben van ugyan, de hogy mikor (és egyáltalán) befejezhető-e, ez még a kutatásokban aktívan részt vállaló tudósok számára is sokszor kérdéses. „...Vannak határok és vannak nagyon határozott korlátok is”, ismeri el Bánki M. Csaba.²¹ Miért akkor ez a sietség, kérdezhetjük. Ebben a türelmetlenségben egy régi filozófiai hagyomány éled újjá, mely szerint a világot a lehető legkevesebb elem igénybevételével kell magyarázni. Occam kijelentése (Ne szaporítsuk feleslegesen a létezőket) filozófusok nemzedékei számára jelentette azt az arkhimédeszi pontot, ahonnan végigtekintve „bonyolult” struktúrájú világunkon megkezdhetők redukciós tevékenységüket. A 20. században a fizikai-kémiai tudományok gyors fejlődése fölveti a lehetőséget: a világ talán elektrokémiai folyamatok halmazára egyszerűsíthető. És a filozófia (legalábbis az általam jelenleg tárgyalt szegmentuma) nem késlekedett a konkluzióval. „Úgy tűnik számomra, hogy a tudomány egyre gyorsuló ütemben ajándékoz meg bennünket egy olyan nézőponttal, ahonnan az organizmusok úgy tekinthetők, mint fizikokémiai mechanizmusok: valószínűsíthetően egy napon az emberi viselkedés is magyarázható lesz mechanisztikus kategóriákkal” — elmélkedik Smart. Majd, a feladat behatárolásának szándékával, a következőképpen folytatja: „Az érzetek, valamint az öntudat különböző állapotai az egyedüli dolgoknak tűnnek, melyeknek eddig nem jutott hely a fizikalista képben... Hogy minden magyarázható a fizika terminusaiban, kivéve ezeket, ez egyszerűen elképzelhetetlen számomra.”²²

A „semmi fölösleges” (Nothing Buttery) elmélete, mely ezt a „gúnynevét” arról a központi állításáról kapta, miszerint a lélek semmi más, mint az agy, a behaviorista filozófia „hiányosságainak pótlására” vállalkozik indulásának pillanatában. L. Wittgenstein és az ő nyomdokaiban járva G. Ryle sokat elvett a descartesi mítosz érvényéből, mikor azt állították, az emberi, úgynevezett pszichikai történések lefolyása egy, az emberben lakozó immateriális szubsztancia közbeiktatása nélkül, ezeknek a folyamatoknak viselkedési vagy diszpozicionális kategóriákra történő visszavezetése által is kiválóan magyarázható. De maradt a pszichés tényeknek egy jól körülhatárolható csoportja, amely minden ilyen típusú redukciónak ellenállt. Ha magamban egy dallamot dúdolok vagy lelki szemeim előtt egy kedves, régen látott filmem képeit futtatom végig, ezeket a tevékenységeimet nem szükségképpen követi külső viselkedés. Hogyan oldható meg az ilyen jellegű privát tapasztalatok problémája? Beilleszthetőek-e egy behaviorisztikus magyarázati keretbe? Talán G. Ryle jutott legmesszebb abban a kísérletben, hogy ezt megtegye.²³ De kielégítő módon, legalábbis olyan szinten, hogy ne hagyjon támadási felületet a szárnyait bontogató új materializmus számára, megoldani nem tudta. Az azonosság elmélet programadó cikke a behaviorista zsákutcára rámutatva fogalmazza meg saját kiindulópontját: „Alig kétséges, hogy kognitív fogalmak esetében mint ‘tudás’, ‘hit’, ‘megértés’, ‘emlékezés’, valamint olyan akarati terminusok vonatkozásában mint a ‘kívánás’, ‘szándék’, egy diszpozicionális kategóriákban megadott elemzés feltétlenül érvényes. Másrészről úgy tűnik, megmarad fogalmaknak egy, az öntudat, tapasztalat, érzékelés, képzelet terminusai köré csoportosuló megközelíthetetlen halmaza, ahol valamilyen belső folyamat feltételezése elkerülhetetlen. Természetesen elképzelhető, hogy ezeket is hamarosan képesek leszünk behaviorisztikus terminusok segítségével magyarázni. De most eltekintek ettől a

lehetőségtől... vajon ezzel a feltevéssel (t.i. privát folyamatok elfogadásával-R. L.) elközelítettük-e magunkat egy dualista álláspont mellett, mely szerint az érzetek és képzetek egy, a fizikaitól és a fizikai folyamatoktól elkülönült kategóriát képeznek? „...Amellett fogok érvelni, hogy belső folyamatok elfogadása nem kényszeríti ránk a dualizmust és, hogy az az állítás, miszerint az öntudat agyi folyamat, logikailag nem cáfolható.”²⁴

Az elmélet képviselői ezt a deklarált azonosságot a természettudomány más területeiről hozott példákkal igyekeznek megtámogatni. Amilyen elképzelhetetlen volt valaha, hogy a mindennapokból közismert víz nem más, mint H_2O , a villámlás nem más mint elektromos kisülés, olyan felfoghatatlan manapság, gondolják a fizikalisták, a lelki folyamatoknak az agyi történésekkel való azonossága. Ugyanakkor a mindennapok kommunikációs tradícionálisát (hiába tudjuk, a víz nem más, mint H_2O , szomjunk oltására mégis egy pohár vizet és nem egy pohár H_2O -ot kérünk) és G. Frege német logikus által a 19. század végén kidolgozott új jelentésmélelet²⁵ segítségével hívva sikerül megőrizniük a pszichológiai szótár önálló életét, elkerülniük az utóbbinak egy egyetemes fiziológiai szótárba történő beleolvasztó-megsemmisítését. Hiszen egy viharos nyári délutánon gyakran hallható felkiáltás: „Nézzétek, arra villámlott”, nem jelenti, „Nézzétek, arra történt elektromos kisülés”. Míg az első kijelentés jelölete ugyanaz mint a másodiké (elektromos kisülés), addig jelentésükben különböznek. „Az elmélet tehát — foglalja össze Smart —, nem állítja, hogy az érzeteinket kifejező állítások átalakíthatóak lennének agyi folyamatokat jelölő állításokká. Azt sem mondja, hogy a kijelentések ezen két típusának a logikája megegyezik. Pusztán ahhoz ragaszkodik, hogy amennyiben egy érzetkijelentésnek van jelölete, ez semmi más, mint egy agyi folyamat.”²⁶(kiemelés az eredetiben) A fentebbiekben, eltekintve most attól, hogy az azonosság elméleten belül sok, itt most terjedelmi okokból nem tárgyalható „külön utas” politika is föllehető,²⁷ megpróbáltam összefoglalni az elmélet azon jellemzőit (az „alapító atyák” írásaira támaszkodva), melyek külön helyet jelölnek ki számára a jelenkori filozófiai élet palettáján. Természetesen mint önálló identitású gondolatot, sokan támadják is. Ezeknek a kívülről és belülről érkező támadásoknak az „öntöműhelyében” formálódtak az eliminatív materializmus és a funkcionalizmus irányzatai. Ezek bemutatására már csak egy újabb tanulmány keretei között kerülhet sor.

Mielőtt azonban megköszönve figyelmét elköszönnék a Tisztelt Olvasótól, egy megjegyzést még szeretnék tenni. Úgy gondolom, a lélek modern materiális elmélete nemcsak azért nem talál osztatlan elismerésre vallásos gondolkodók, hagyományos értelemben vett pszichoterapeuták és a „szellem embereinek” széles köreiben, mert igazsága netalán kétséges, vagy mert az „anyagba sújtja” azt az éteri tisztaságú entitást, a lelket, melynek megmentéséért az emberiség oly sok és nemcsak szellemi harcot vívott. Hanem érezhetően ebben a szkepszisben félelem is rejlik. Nem kell-e gyökeresen kitépnünk önmagunkból mindazt, amit valóban emberinek tartunk, nem kell-e újra definiálnunk a kultúra fogalmát, ha esetleg csak a távoli jövőben is, de teljes körű bizonyítást nyer a neurológiai tudományok birodalmában ez az egyenlőre csak a hipotézis szintjén élő természettudományos-filozófiai „gondolatkísérlet”? Ha az emberről tényleg visszavonhatatlanul kiderül, hogy „puszta mechanizmus”, ha az önismeret nem több mint egy rendkívül bonyolult gép mélyszerkezetébe történő bepillantás, akkor az évszázadok óta a technika bővületében élő emberiség nem kapja-e föl előbb vagy utóbb a fejét, így kiáltva: „Hisz egy gép befolyásolható.....” Huxley szép új világa talán már nincs is olyan messze?

A filozófia nem helyettesítheti a természettudományt. De lehet a természettudomány lelkiismerete. Rámutathat az etikai problémára. És kérdezhet. A kérdés örök horizontjában tartani a világot pedig az egyetlen lehetséges út vissza a világba.

A tanulmány a Soros Alapítvány támogatásával készült.

Jegyzetek: 1. Az ötlet B. Russell-nek A filozófia alapproblémái c. munkájából származik. (Kossuth Könyvkiadó, 1991) — 2. I. m. p.18. — 3. A kifejezést I. Kant használta, aki a praxsis és az etika világait megkülönböztetve azt állítja, hogy miközben az ember a természet fizikai törvények által determinált világában úton van elkerülhetetlen végzetének beteljesítése felé, aközben az erkölcsiség szabad világának is tagja. — 4. Ebben a filozófia nem különbözik a többi tudományoktól. Hiszen az érvelésnek minden diszciplínában megvan a maga rendje, amit valakinek el kell sajátítania ahhoz, hogy pontosan tudjon kérdezni. — 5. Természetesen nem megbocsáthatatlan, „bűnös” hiányosság ez, pusztán szemléletmódok különbségét mutatja. A magyar filozófiai közgondolkodás a német hagyományokhoz való kapcsolódásán keresztül inkább karteziánus orientációjú. — 6. A brit filozófia és pszichiátria ezt a kölcsönös egymásrautaltságot olyannyira elismeri, hogy nem egyszer volt szerencsém olyan „páros” előadásokon részt venni, ahol az előadók egyike pszichiáterként, másika filozófusként néha egyetérve, máskor vitatkozva érvelt a témával kapcsolatos saját álláspontja mellett. — 7. *Modern Philosophy of Mind*. Edited by William Lyons. Everyman, 1995. Introduction. p. xlvii. — 8. Az egyszerűség kedvéért abban, ami következik, figyelmen kívül fogom hagyni azt a megkülönböztetést, melyet például Paul M. Churchland *Matter and Consciousness* c. művében (Bradford Book, 1984. p. 7-23.) a dualizmus különböző formái között (szubsztanciális, populáris és tulajdonság dualizmus) megtesz. — 9. Paul M. Churchland: I. m. p. 13. Hasonlóan érvel Colin McGinn is a *Can We Solve the Mind-Body Problem?* c. írásában. In: *Modern Philosophy of Mind*, p. 272-295. Ugyanerről lásd még, Thomas Nagel: *The View from Nowhere*, Oxford University Press, 1984. — 10. Klasszikus példa erre a fogfájás. Míg a fogát fájlaló páciens fájdalmát a fogorvos nem érezheti (az privát tapasztalat), addig elméletileg kivitelezhetőnek tűnik, hogy egyszerre több orvos is tanulmányozza azokat az agyi folyamatokat, melyek feltehetően oksági összefüggésben vannak a kérdéses fájdalommal (publikus tapasztalat). — 11. J. J. C. Smart: *Sensations and Brain Processes*. In: *Modern Philosophy of Mind*, p. 126. — 12. Paul M. Churchland: I. m. p. 14. — 13. Tudjuk, hogy Descartes Isten becsületességére hivatkozva kerül meg a problémát. — 14. L. Büchner: *Erő és anyag*. Ford.: György Aladár, Bp. 1908. p. 105. — 15. I. m. p. 101. — 16. I. m. p. 116. — 17. A deklaráció szövegét Bánki M. Csaba idézi. In: Bánki M. Csaba: *Az agy évtizede*. Biográf, 1994. p. 17. — 18. Bánki M. Csaba: I. m. p. 353. — 19. J. J. C. Smart: I. m. p. 120. — 20. I. m. p. 118. — 21. Bánki M. Csaba: I. m. p. 359. — 22. J. J. C. Smart: I. m. p. 118. — 23. G. Ryle: *A Puzzling Element in the Notion of Thinking*. In: *Modern Philosophy of Mind*. p. 89-106. — 24. U. T. Place: *Is Consciousness a Brain Process?* In: *Modern Philosophy of Mind*, p. 106-107. — 25. G. Frege: *Jelentés és jelöllet*. In: *Logika, szemantika, matematika. Válogatott tanulmányok*. Gondolat, 1980. p. 86-120. — 26. J. J. C. Smart: I. m. p. 120. — 27. John O' Connor a *Modern Materialism: Readings on Mind-Body Identity* (Harcourt, Brace World, Inc., 1970.) című szöveggyűjtemény Bevezetőjében például különbséget tesz egyes irányzatok között aszerint, hogyan értelmezik az azonosságot, illetve mit tartanak azonosnak mivel.

PETHŐ LÁSZLÓ

Gyökerek, földkérdés, kereszténydemokrácia

Beszélgatése dr. Czettler Antal Svájcban élő jogász-történésszel

— Önt megannyi szál köti a Jászsághoz. Édesapja a nagyhírű tudós és politikus dr. Czettler Jenő itt született és e táj képviselője volt a magyar parlamentben. Minderről — köszönhetően az 1948-1989 között uralkodó eszmerendszernek — nagyon keveset tudunk. 1995-ben megjelent ugyan egy kitűnő válogatás Czettler Jenő munkáiból *Mezőgazdaság és szociális kérdés* címmel, mégis arra kérem, mutassa be olvasóinknak ezt a nem mindennapi életművet.

— Apám Jászárokszálláson született, Jászberényben érettségizett, majd jogi végzettséget szerzett. Munkahelye, a Földművelésügyi Minisztérium megbízásából megírta a Magyar mezőgazdasági szociálpolitikát. Később egyetemi magántanári kinevezést kapott, az agrárpolitika és a gazdaságtörténet professzora lett. Csaknem ezzel egyidőben választották meg őt a jászáki kerület országgyűlési képviselőjévé. Keresztény indíttatású politikus volt. Igaz először néhány hónapig a Nagyatádi Szabó István vezette Kisgazdapárt képviselőjeként lépett fel, de mivel ez a párt elfogadta a trianoni békeszerződést, átlépett a Keresztény Pártba. Apám nem lett népszerű a két világháború közötti agrárreformerek körében. Sem a szélsőjobboldali Matolcsi Mátyás, sem az akkor baloldali Kovács Imre vagy Erdei Ferenc nem rokonszenvezett vele, mert ő nem mechanikus földreformot vagy földosztást akart. Agrárpolitikája lényegének kulcsa a nagybirtok erőteljes megadóztatása és az így képződő eszközökkel a szociálpolitikai kérdés megoldása. A nagy hitbizományok megszüntetését ő is szorgalmazta, de máshova helyezte a hangsúlyt. A mechanikus földreform helyett a nagybirtokosokat kötelezte volna minimális szociális juttatás biztosítására. Ha pedig ezt elmulasztották volna, akkor kénytelenek lettek volna a földjeikből eladni. A föld így is felszabadulhatott volna és az sem mellékes, hogy apám mindezt a tulajdon elvével jobban összeegyeztethetőnek tartotta. De az akkori felfogás szerint ez az elgondolás túlságosan konzervatívnak hatott.

— Errefelé 1988-89-ben nagy újság volt, hogy másik párt is van egyáltalán. A rendszerváltás első ciklusa részben azzal telt el, hogy megkezdődtek a címkézések. Ez liberális lett, az keresztény, a harmadik éppen nemzeti, a negyediket pedig kozmopolitává minősítették. Mindeközben olyan egyszerűnek tűnő fogalmak, mint a jobb- és baloldal egyre nehezebben értelmezhetővé váltak. Segíthetnek az értelmezésben a történelmi előzmények? — A magyar kereszténydemokráciának milyen történelmi gyökereit tudná megnevezni?

—A magyar kereszténydemokráciának volt egy erős hajtása, az úgynevezett Zichy

Nándor féle Katolikus Néppárt, amely tulajdonképpen a Wekerle féle egyházpolitikai javaslatok elleni tiltakozásból született meg. Ez a Néppárt erősen konzervatív, arisztokrata alapítású, de főleg a dunántúli paraszti tömegektől támogatott párt volt. A Néppárt előnye az volt, hogy magához vonzotta azokat a kispolgári tömegeket, amelyeket az addigi szabadelvű kormányzat vagy semmibe vett vagy elhanyagolt. A Néppárt további érdeme, hogy a nemzetiségi kérdésben rugalmasabb politikát folytatott, mint az uralkodó Szabadelvű Párt, vagy akár az ellenzékben lévő Függetlenségi Párt. Nagyon sok szlovák pap állt kapcsolatban a Néppárttal. Hátránya volt viszont, hogy kimondottan katolikus volt, a protestánsokkal és másokkal lényegében nem alakult ki kapcsolata. Erre csak akkor került sor, amikor Rakovszky Iván vette át a vezetését. Akkor már csak Néppártnak nevezték és protestáns személyiségeket is bevett a soraiba.

Mindemellett az is tény, hogy egy valódi konzervatív-liberális, a pápai enciklikák alapján álló, szociális nekibuzdulású kereszténydemokrata párt nem akart kialakulni. A 20-as években pedig adott esetben alternatívát jelenthetett volna a Bethlen István féle liberál-konzervatív, erősen a nagytőkére támaszkodó Egységes Párttal szemben. Később azonban a Keresztény Párt talajt, tömegeket veszített, részint a Kisgazdapárt fellépése miatt. A szélsőjobboldal előretörése után a Kisgazdapárt is veszített jelentőségéből és a Keresztény Párt is nagyon sok mandátumot veszített.

—Hogyan illeszthető ebbe a konzervatív-kereszténydemokrata tradícióba a másik kiemelkedő jelentőségű, jászberényi kötődésű politikus Apponyi Albert?

—Valóban a kereszténydemokráciához kötődik a tevékenysége, jóllehet Apponyi Albert személy szerint soha nem volt tagja a Keresztény Pártnak. Apponyi nagyon érdekes pályát futott be, mélyen vallásos ember volt, hívő katolikus, és igen liberális gondolkodású. Nagyon nagy hátránnyal indult a magyar közéletben. Édesapja, Apponyi György, udvari kancellár, Metternich egyik bizalmasa, és emiatt nagyon aulikusnak tartották Magyarországon. A 48-as érzelmű közvélemény Apponyi Albertet így meglehetősen bizalmatlanul fogadta. 1881-től kezdve haláláig volt Jászberény képviselője. Érdekes, hogy politikai fejlődésére az ősi alföldi város, annak politikai hangulata is hatással volt. Ugyanígy ő is hatással volt a város közvéleményére. Apponyi egyre inkább a nemzeti oldal felé tolódott el és úgy vélekedett, hogy a Kiegyezést nemzeti irányba kell továbbfejleszteni. Méghozzá úgy, hogy a közös hadseregbe több magyar elemet kell bevinni. Ezért Ferenc Józsefnél bizonyos fokig kegyvesztett is lett.

— Kutatási, tanulmányai kapcsán a modern konzervativizmus és a kereszténydemokrácia jó ismerője. 1968 óta Svájcban él, ahol ez az eszmerendszer szinte egved-uralkodónak számít. Összefoglalná nekünk a svájci kereszténydemokrácia helyzetét?

—Svájcban korábban nem a kereszténydemokrácia volt a meghatározó a politikában. A legfőbb erő a Freisinnige Partei, az ún. Szabadelvű Párt volt. Nagyon liberális pártként indult a XIX. században, ami bizonyos antiklerikális hajlammal párosult. Idők folyamán ezek az antiklerikális vonások eltompultak, és ez a liberális-szabadelvű párt mindinkább eltolódott a gazdasági konzervativizmus irányba. Leegyszerűsítve, én a nem marxista, marxista terminussal úgy mondanám, a Freisinnige Partei a nagytőke pártjává vált Svájcban.

A Kereszténydemokrata vagy Keresztény Párt, ez egy nagyon érdekes alakulat. Elsőként a Christlich-Konservative Partei der Schweiz jelent meg, amely nagyon erősen ultrakonzervatív katolikus pártként indult el. Mellette megalakult a Christlich-Soziale

Partei der Schweiz, amely már kicsit szociálisabb jellegű, de erősen konzervatív. Az utóbbi mintegy kvázi ilyen ellensúlyát és hosszú ideig ellenzékét is képezte Az említett Szabadelvű Pártnak. Ezzel szemben kb. a múlt század végétől, a jelen század elejétől kezdve bekerült a Bundesrat-ba, a Christlich-Konservative Partei der Schweiz is. Azt mondanám, ahogy a Vatikán politikája változott, kicsit úgy változott a svájci Keresztény Párt. Igaz, hogy keresztény jelzőt alkalmaz a nevében, de alapjában véve katolikus jellegű párt, főleg a katolikus kantonokban van a központja. A protestáns kantonokban viszont eleinte nem tudta megvetni lábát ez a párt. Mióta azonban az iparosodás teret nyert és főleg a harmadik szektor felfutott, azóta helyzet alapvetően megváltozott, mára a protestáns kantonokban is megerősödtek.

Nem kevésbé tanulságos a munkásság képviselőjének ügye, amely eredetileg Svájcban is a szociáldemokraták sajátja volt, ma viszont a munkásosztály nagy része a Keresztény Pártra szavaz. A szociáldemokrácia valódi törzstábora ma pedig nem a munkásság, hanem a hihetetlenül nagyra megnőtt értelmiség soraiból kerül ki. A mai szociáldemokrácia kötődése rendkívül sokrétű és progresszívabb jellegű: foglalkozik a női emancipációval, a homoszexuálisak fokozottabb elismerésével és védelmével, a kábítószerfogyasztókkal szemben liberális magatartással és hasonló kérdésekkel.

Visszatérve a Keresztény Párthoz, amely ma már erősen balra tolódott, sokkal több munkavállalót foglal magába mint eleinte. Van egy nagyon erős munkavállalói és szakszervezeti szárnya ennek a svájci kereszténydemokráciának. Azt hiszem, hiba volna, ha svájci kereszténydemokráciát a német CDU-val azonos platformra helyezni. A német CDU közelebb áll a konzervativizmushoz, vagy talán az üzleti körökhöz, pénzügyi körökhöz mint a svájci megfelelője.

— *A kereszténydemokrácia igazán Németországban futott be látványos karriert. Vezetésével újjáépült, gazdaságilag megerősödött a háborúban kiverzett Németország. Később pedig az Európai Unió motorjává lett ez az ország. Vélekedése szerint mekkora szerepük van ebben a kereszténydemokrata eszméknek és az azt hétköznapi valóságga formáló politikuskoknak?*

— Óriási szerepe volt a háború utáni mélypontnak. Ha kiinduló helyzet ennyire kritikus, akkor az emberek a mélyponttól való elmozdulás érdekében küzdőképesebbnek mutatkoznak. A német nép a háború miatt, a szörnyű bombázások és keleti területek elvesztése miatt borzasztó lelki traumán ment keresztül. Azt sem szabad elfelejteni, hogy az utolsó években nagy tömegek felfedezték fel a nemzeti szocializmus ördögi harcát. Akkor ugyan még nem tudtak Ausztról meg a különböző lágerekről, de saját bőrükön tapasztalták, hogy a nemzeti szocializmus terrorhoz és megfélemlítéshez vezet. A legyőzött, romok között vergődő Németországban viszont újra feléledt a keresztény eszme. Részint a régi Katolikus Centrupárt köreiből, részint pedig a július 20-i összeesküvőkől verbuválódtak az új politikai csoportosulás vezetői, akik valamennyien hívő katolikus vagy protestáns emberek voltak. A CDU-t végeredményben a július 20-i merénylet után életben maradt emberek alapították, később aztán átvette a vezetést a zseniális kölni polgármester Konrad Adenauer.

— *Adenauer tevékenységét és szerepét errefelé évtizedeken keresztül meglehetősen negatíven állították be és ez nem múlt el nyomtalanul. Úgy tudom tanulmányban is feldolgozta pályafutását. Érzékeltetné számunkra azt, hogy miért értékeli ezt a politikusi életművet igen pozitíven a nyugati világban.*

— A kölni, szerény kisközéposztályi körökből érkező későbbi kancellár — nem kis

szünetekkel ugyan — de igen hosszú időt töltött el a politika színpadán. A XIX. század gyermeke volt, 1876-ban született, kishivatalnoki családból származott. 1914-ben már Köln főpolgármestere, Hitler hatalomra jutása idején pedig a Porosz Államtanács elnöke volt. Bátorságára jellemző, hogy volt mersze szembehelyezkedni a diktátorral, majd lemondott tisztéről. Visszavonult a politikától és a kölni érsek jogtanácsosa lett. Az 1944. július 20-i merénylet után őt is letartóztatták. Itt megemlítek egy jellemző epizódot Adenauer bátorságáról. A kihallgatás során egy Gestapó tiszt agyonlövésével fenyegette meg. Erre ő lakonikus rövidséggel válaszolt: tessék, hetvenéves vagyok, eleget éltem, mit akarnak tőlem még többet? — Az összeesküvőkkel való közvetlen kapcsolatot nem tudták rábizonyítani. A vele szemben támadt gyanú fő oka az volt, hogy házassága révén rokonságába tartozott egy amerikai tábornok. Az akkori vádpont 1945 után előnyre változott, az amerikai kapcsolatnak szerepe lett vezető politikussá válásában. Ő volt az a elhivatott ember, aki Németországot vezetni tudta és képes volt a nyugati szövetségesekkel együttműködni. Politikai ellenfelei a Budestag vitájában egyszer oda is vágták a fejéhez: „Ön nem a németek, hanem a szövetségesek kancellárja!”

— *A német kereszténydemokraták azonban nemcsak az újjáépítésre, hanem komoly gazdasági és szociális problémák kezelésére is találtak megoldásokat.*

— Adenauer megérezte azt, hogy szüksége van gazdasági szakemberekre. Közülük is kiemelkedik az ugyancsak keresztény, de tudomásom szerint protestáns vallású Ludwig Erhard. Erhard és munkatársai meggyőzték őt arról, hogy teljesen keresztényszocialista elveken nem lehet Németországot felépíteni. Javasolta, tegyenek bizonyos engedményeket a kapitalizmusnak, pontosabban a szabadpiaci gazdálkodásnak. Adenauer magáévá tette a neoliberais közgazdászok elképzeléseit. Politikai értelemben azonban ennél is nagyobb tett volt, hogy az angolszász megszálló hatalmakkal is elfogadtatta ezt a programot. A történelem iróniája vagy fintora, hogy az angolszászok, akik Hitler ellen léptek háborúba, fenn akarták tartani a nemzeti szocialista alapelvű, irányított gazdasági rendszert. Meg voltak győződve arról, hogy Németországot abban a szörnyű helyzetben csak egy tervgazdálkodás-szerű szisztéma hozhatja rendbe. Ezzel szemben Adenauer éppen az ellenkezőjéről győzte meg őket. Hihetetlen energiája és az amerikai megszállókhoz fűzött jó kapcsolatai révén sikerült elérnie, hogy Németország a szabadpiaci gazdálkodás, később a szociális piacgazdálkodás alapján induljon el — eredményesen. Példaként megjegyzem, hogy a győztes Angliában még 1955-ben is jegyrendszer volt érvényben, amikor az a legyőzött Németországban már régen megszűnt.

— *Milyen ellentéteket hozott felszínre a német egységhez való viszonyulás. Mennyiben tértek el egymástól a kereszténydemokraták és a szociáldemokraták elképzelései?*

— A szociáldemokraták és részint a német evangélikus egyház illúziókat táplált a Szovjetunióval szemben. Köreikben úgy gondolták, ha valamilyen engedményt tesznek a Szovjetuniónak, akkor az segíteni fog Németország egységének helyreállításában. Együtt féltek Adenauer túlzott Amerika- és nyugatbarátságától, ami álláspontjuk szerint hosszú időre lehetetlenné tette a német egység helyreállításának ügyét. Félelmük egyáltalán nem volt alaptalan, mert Adenauer abból a tételből indult ki, miszerint Németországnak a nyugati hatalmak oldalára kell állnia. Úgy gondolkozott, hogy az ország újra elfoglalja helyét a civilizált államok között és ez hosszú távon majd meghozza a német egységet. Amellett érvelt, hogy nem szabad egy tál lencséért eladni

a prosperitást és a bizalmat, amit nagy nehezen szereztek vissza az amerikaiaktól, utóbb a franciáktól, majd végül az angoloktól. Azt hiszem az idő Adenauert igazolta.

— *Az előbbieken társadalmi bázisokat is megjelölt. A német kereszténydemokrácia társadalmi háttere mennyiben azonos a svájccal és milyen vonatkozásokban tér el attól?*

— A CDU a német kereszténydemokrata párt közelebb áll az ún. tőkeerős, finánciókés körökhöz, mint a bajor CSU. A CSU nem tőkeellenes, de bizonyos kérdésekben sokkal keményebben konzervatív és Strauss vezetése óta erősen támaszkodik a kispolgári és a még meglévő paraszti tömegekre. A német CDU egy fokkal liberálisabb, mint a CSU, amely talán erősebben populista és kispolgári beállítású, de ugyanakkor bizonyos kérdésekben jobban képviseli az egyház álláspontját. Ezek árnyalati különbségek, hiszen a két párt a Bundesrepublik 1949-es megalakulása óta szorosan együttműködik.

— *Élete egy szakaszában agrárkérdésekkel foglalkozott. 1968 óta Svájcban él, éveken keresztül a Svájci Parasztszövetségnél dolgozott. Összehasonlítható a két ország mezőgazdasága? — És egyáltalán, milyennek látja esélyeinket?*

— Ez a legnehezebb kérdés. Svájc agrárstruktúrája nemcsak Magyarországtól eltérő fejlődésű, hanem még nagyon sok Nyugat-Európai országétól is. Svájcban majdnem mindig a kisbirtok dominált. Én borulátóan nézem a fejlődést, mert úgy tudom nagyon kevés szubvenciót kap a magyar mezőgazdaság. Márpedig a modern ipari államokra jellemző, hogy a parasztság létszáma mindenütt csökken. A leépülést megakadályozandó, kénytelen az állam erős szubvenciókkal támogatni a parasztságot. Magyarországon ez viszont nem így van. Pedig ha a kormányzat fontosnak tartja a magyar mezőgazdaságot, akkor ez szubvenciók nélkül nem oldható meg.

— *És ha csatlakozni fogunk Európához, akkor mire számíthatunk?*

— Ez mindenképpen nehézségeket fog okozni, de szerintem Magyarország kénytelen lesz felzárkózni az Európai Unió normáihoz. Azokkal a nyugati szakértőkkel értek egyet, akik azt mondják, hogy ez egy hosszadalmas folyamat, mert a magyar gazdaságnak meg kell erősödni. Máskülönbem nem fogja bírni a többi európai államban folyó, a szabad közös piac folytán előállt versenyt. Jelenleg a magyar gazdaság még egy válságos, átalakulási helyzetben van. Ha szabad egy kicsit előre ugranom, könnyebb problémának látom a NATO-ba való belépést, mintsem az Európai Unióhoz való csatlakozást.

NEMES ANDRÁS

A krónikus fejfájás a leggyakoribb tünet

Gyermekkori agyérbetegségek tapasztalatai a Jászkunságban

Földünkön évenként 4,5 millió ember hal meg agyi keringési betegségekben. Angolszász hatásra — a kórképek eredetétől függetlenül — a hirtelen kialakuló agyi vascularis (ér) betegséget stroke-nak hívják. Jelentése: szélütés, gutaütés, agyguta. A magyar orvosi szaknyelv pontosan elkülöníti az agyvérzést és az agylágyulást. Ez utóbbit megelőzi az ischaemia, amely egy jól körülírt agyszövetkárosodás: az agyi keringés elzáródása vagy az erek szűkülete miatt elégtelen egy adott terület vérellátása.

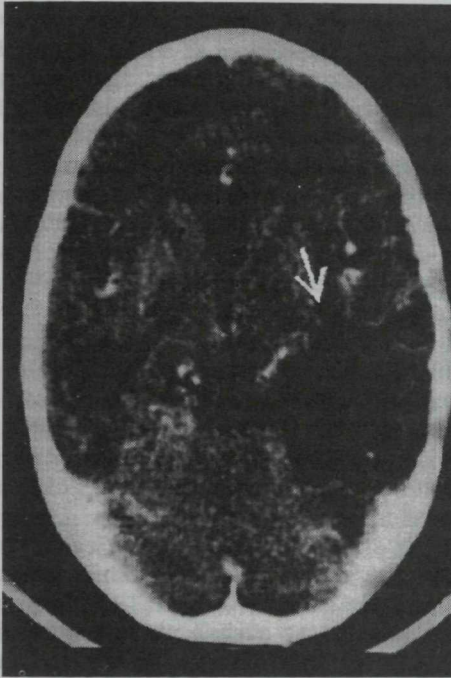
Az életkorra vetített agyi érbeteg-halálozásban 1985-ben az első helyen állt Bulgária, a második helyen állt Magyarország és az utolsó helyen az USA. Az ipari országokban az érbetegségben elhaltak száma az ötvenes évekig növekedett, majd mérséklődött és a hetvenes évektől kezdve csökkent. Ezzel szemben a volt szocialista országokban mind az életkorral súlyozott, mind az összhálozás jelenleg is növekszik. A születéskor várható élettartam a nyugati országokhoz képest több mint 10 évvel alacsonyabb.

Az agyérbetegségek következtében alakul ki a legtöbb tartósan fennálló, az életminőség jelentős romlásával járó, tartós ápolást, gondozást igénylő mozgáskorlátozottság, beszédzavar, szellemi hanyatlás. Az agyi vascularis (ér) katasztrófák és ezek közvetlen komplikációi képezik az ipari államokban a harmadik leggyakoribb halálokot.

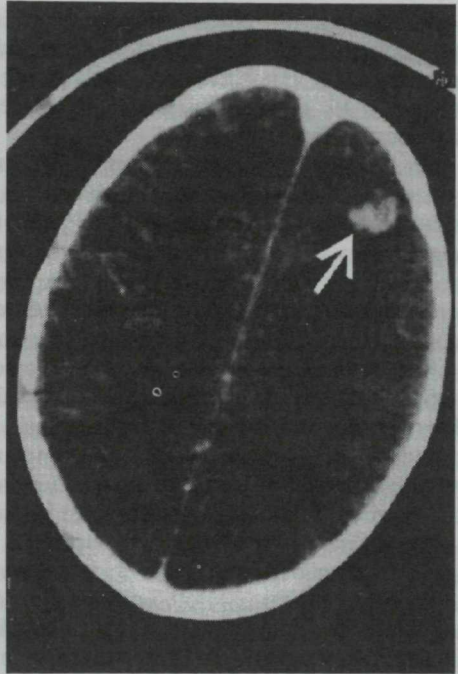
Aggasztó, hogy amíg a nyugati országokban az érrendszer megbetegedése miatti kórállapotok az idősebb korosztály irányába tolódtak el, addig hazánkban az agyérbetegségek mind fiatalabb és fiatalabb korosztályokat érintenek. A gyermekkori agyérbetegségekről összefoglaló munka, elemzés ritkaságszámba megy. Jellemző, hogy a hazai gyermekgyógyászati kézi- és tankönyvek egyáltalán nem foglalkoznak e betegségcsoporttal. A miskolci Velkey Imre gyermekneurológusnak úttörő érdeme, hogy felhívta a figyelmet a gyermekgyógyászatnak erre a fehér foltjára.

Vizsgálataim új adatokat szolgáltatnak a hazai gyermekkori stroke előfordulásához, gyógyításához. Célom volt az is, hogy az eddig Magyarországon nem ismertett kórképekből áttekintést adjak.

Dolgozatomban arra kerestem választ, hogy területünkön a 14 éven aluli korosztályban milyen gyakori ez a kórkép. Ebben a témában gazdag nemzetközi és hazai irodalmi anyag áll rendelkezésünkre a felnőttekre vonatkozóan, ugyanakkor a gyermekkorral foglalkozó publikációk száma lényegesen kevesebb. Bár alig van olyan kórkép, ami valamilyen formában ne okozhatna agyi keringési zavart, áttekintésünkben nem szerepelnek az agydaganatok bevérvései, a születéskori agyvérzések, agylágyulások, a koponyasérülés okozta agyi, keringési és vérzéses szövődmények. A

1. ábra. Ischaemias agykárosodás
(CT felvétele)

2. ábra. Kis kiterjedésű vérzés
a homloklebenyben (CT felvétele)

gyermekkorban is gyakran előforduló szövődmiényes migraine tünetei csak hasonlítanak, de eredetét és befolyását tekintve szintén nem sorolható a stroke betegségek közé.

A születés után, sőt azt megelőzően a méhen belüli fejlődés ideje alatt a szervezetben jelentős változások történnek, amelyek természetesen kihatnak az agyi keringésre is. Az agykeringés élettana és kórélettana számos olyan specialitással is bír, amelyek csak gyermekkorban tapasztalhatók, éppen ezért bizonyos, a felnőtteknél jól ismert kórképek lefolyását a megszokottól eltérően modulálják. A magzatban az ősbibb struktúrák áramlása magasabb, születés után ez a sorrend megfordul. Felnőtteknél a frontális kéreg agyszöveti véráramlása magasabb, mint a tarkótáji területeké. Újszülötteknél ez éppen fordítva történik. A születés után az agyi áramlás nagymértékben fokozódik, valamennyi régióban, jól kimutathatóan és kb. egyéves korban éri el a csúcst, majd fokozatosan csökken az élet végéig, de gyermekkorban mindig lényegesen magasabb, mint felnőttkorban. Ezek a tények is jól igazolják, hogy a gyermek nem kis felnőtt, és ugyanaz a betegség egész más formában lép fel, mint felnőttkorban.

Előljáróban leszögezhető, hogy a gyermekkori agyérbetegségeknek lényegesen kevesebb az előfordulási arányszáma, mint felnőtt- vagy fiatalokban. A gyakorlóorvos ezért ritkán gondol e kórképre. Pedig az érederetű agybetegségek súlyos veszélyekkel fenyegetik gyermekkorban is a benne szenvedőket, és nagy feladatok elé állítanak bennünket.

Irodalmi adatok szerint a gyermekkori agyérbetegségek előfordulása évente 3 eset, 100.000 gyermekből. Ez a szám a gyermekkori agydaganatok fele. (Magyarországon évente közel 100 gyermeknél derül ki, hogy agydaganata van.)

Jász-Nagykun-Szolnok megyében az elmúlt 15 évben 19 gyermeknél igazolódott agyérbetegség (stroke). Mint bevezetőmben már említettem, a stroke egy jól meghatározott vérellátási területnek megfelelően kialakult vérzést vagy agylágyulást jelent. A 19 gyermekünk közül 9 esetben agyvérzést, 10 esetben agyi ischaemiát diagnosztizáltunk.

Az irodalmi adatokkal megegyezően, saját vizsgálataink szerint is gyakoribb az ischaemias stroke, korábbi életszakaszban jelentkezik és enyhébb lefolyású, mint a vérzés. Mindkét forma fiúk esetében gyakoribb. A lokalizációra vonatkozó első kérdés, hogy az agy 2/3-át behálózó nyaki ütőér erei vagy az agy 1/3-át ellátó ún. vertebrális erek területén történt-e az agykárosodás. Gyermekkorban ez utóbbi forma nagyon ritkán fordul elő. A mi eseteink is ezt erősítették meg, ugyanis mind a 19 gyermeknél a nyaki ütőér elágazódási területén igazolódott a baj.

Milyen tünetei voltak az ischaemiás eredetű agyérbetegeinknek?

Szinte mindegyik gyermekünkönél megállapítható volt a hirtelen fellépő féloldali (kézre és lábra vonatkozó) bénulás, fejfájás és beszédzavar. Két kisdednél a nyaki ütőér szűkülete, egy csecsemőnél szívizomgyulladás során keletkezett és tovasodródő embóliás elzáródás, három esetben pedig nagyon ritkán előforduló tünetegyüttes okozta az agyszövet körülírt vérellátási zavarát (ischaemia).

Az ún. moyamoya betegséget Japánban írták le először. A szó füstfelhőt jelent. Az agyi erek diagnosztikus festése során a nagy agyi erek szűkületét megkerülő hajszalerek gomolyaga valóban füstfelhőre hasonlít. M. B. nyolc hónapos volt, amikor kiderült, hogy mindkét nyaki ütőere cérnavékonyaságúra szűkült. Az agyban nagy kiterjedésű elhalások keletkeztek. (1.ábra) Amire nem képes az orvostudomány, azt a természet nagyon sokszor csodálatosan kiigazítja. Nevezetesen a súlyos szűkületet az újonnan képződő hajszalerek ellensúlyozták. Az ép agyi érhálózat is átvette a sérült erek feladatát. A gyermek sorsát az alapbetegség és a kollaterális (hajszalér) keringés kompenzációs lehetősége szabja meg. Ez a gyermek ma már öt éves, enyhe féloldali végtaggyengésén kívül nincs más panasa.

A Nagykunság egyik tanyáján élő gyermek kórtörténete szakmai körökben nemcsak itthon, hanem a nagyvilágban is ismert. 1995-ben Sydney-ben egy ideggyógyászati világtalálkozón ismertettem e rendkívül ritkán előforduló betegséget. Az úgynevezett fibromuscularis dysplasia és a Sturge-Weber kór is az agyérbetegségek különleges megjelenési formája. Négy gyermekünkönél az agyi ischaemia okát nem tudtuk kideríteni. A gyermekkori agyérbetegségek oka az esetek harmadában a legmodernebb vizsgálati eljárásokkal sem deríthető ki. Feltűnő a gyermekkori stroke megbetegedéseknek a felnőttkorinál lényegesen változatosabb kóreredete és a tisztázatlan okok nagy száma.

Lényeges eltérés van a gyermekkor és a felnőttkor között a rizikófaktorok tekintetében is. A legfontosabb felnőttkori rizikótényezők: az alkoholizmus, a dohányzás, az elhízás, az érelmeszesedés, a szívinfarktus a gyermekkorban alig jönnek szóba. A felnőttkorra jellemző meszes érfal-részletekről leszakadó koleszterin-fibrin embolusokkal szemben gyermekkori jellegzetesség a gyulladás oki szerepe. Az ebben az életkorban gyakori felsőlégúti hurutok során a gyulladás az anatómiai közelség miatt ráterjedhet a nyaki ütőerekre is, így helyi érgyulladás alakul ki, mely az ischaemiás inzultusok egyik részéért felelőssé tehető. Anyagunkban az ismeretlen eredetű agyi ischaemiák többsége a tavaszi hónapokban jelentkezett, amikor köztudottan is gyakoriak a heveny légúti fertőzések.

Az ischaemiás kórképeknél általában súlyosabb tünetekkel járó, rosszabb prognózisú

vérzéses insultusok hátterében tízszer gyakrabban mutathatóak ki arterias-vénás angiomák (amelyek az ütőér és a visszér közötti hajszalérhálózat helyén kialakult kerek érduzzanatok, rövidítve: AVM), mint az ún. aneurysmák (ez utóbbiak az agyi erek falán keletkező bogyszerű képletek). Mindkettő megrepedése súlyos, életet veszélyeztető agyvérzéssel jár (2. ábra).

Szerencsére az aneurysmák gyermekkorban ritkán fordulnak elő. Nekünk egy szerzett aneurysmában szenvedő fiú betegünk volt. A Körösök vidékéről származó kisfiúban a világon eddig csak Braziliában, összesen két betegből kitenyészített gomba: az *Acremonium strictum* lobbantott fel agyhártyagyulladást. A gyulladás következtében kialakult agyi érfalgyengesség miatti aneurysma megrepedése okozta tragikus halálát. A nyolc AVM-ban (arterias-vénás malformáció) szenvedő gyermekünk él. Az AVM megrepedése minden esetben ütésszerű fejfájással, hányással, tudatzavarral és epilepsziás görcsökkel jelentkezett. A gyors diagnózis és a bravúros idegsebészeti beavatkozás életmentő volt ezeknél a kisgyermekeknél is. Ezek az AVM-ek veleszületettek, az élet során nagyságuk változik, általában megnagyobbodnak. Hétéves kor alatt általában nagyméretűek. Az idősebb korcsoportokban többnyire közepes és kisméretű érfejlődési rendellenességek tünete: a vérzés és az epilepszia. A gyermek sorsa a vérzés helyétől, kiterjedésétől függ. Nagytömegű vérzés a gyermek halálát okozhatja.

Az új képalkotó eljárások: a CT (az agy számítógépes rétegvizsgálata), MR (az agy mágneses rezonancia vizsgálata) segítségével a fenti elváltozások gyorsan, nagy biztonsággal felderíthetőek. Ezt követően országos centrumba küldjük betegeinket, ahol a műtét előtt angiografia (agyi erek megfestése) történik. A kóros agyi erekről így részletesebb és pontosabb kép nyerhető.

A fentiekből is kitűnik, hogy a fejfájásnak gyermekkorban is vezető szerepe van az agyérbetegségek tünettanában. Mikor jelent veszélyt a fejfájás? Mikor fájjon a fejünk nekünk orvosoknak a fejfájás miatt?

A fejfájás az egyik leggyakoribb panasz, amivel az orvos találkozik. Az esetek többségében banális, ártatlan jelenség, azonban súlyos, életet veszélyeztető betegség tünete is lehet. A gyermekorvos tapasztalataitól, felkészültségétől függ, hogy mennyire veszi komolyan a tüneteket. Egyrészt tarthat attól, hogy elnéz egy daganatot, stroke betegséget, másrészt a családi, pszichikai, társadalmi konfliktusokból eredő veszélyjelzést túlértékelheti. A fejfájással orvoshoz forduló betegek csupán tíz százalékánál igazolódik szervi jellegű agyi elváltozás, de egy fel nem ismert eset következményei igen súlyosak lehetnek. A nagy költségek miatt nem végezhetünk agyi CT vagy MR vizsgálatot minden fejfájós gyermeknél.

Melyek a stroke figyelmeztető jelei? Elsősorban mindig azonos lokalizáltságú fejfájás, amelyhez hirtelen fellépő arc-, kéz-, lábzsibbadás társul szédüléssel és beszédzavarral. Ez a rosszullet nagyon rövid ideig tart, és rendszerint pillanatnyi homályos látás vagy látáskiesés kíséri. Figyelmeztető jel, amikor a rosszulletek sorrendje megváltozik.

Stroke eseteink

VÉRZÉSES	
AVM	8
Aneurysma	1
ISCHAEMIAS	
A. carotis interna stenosis	2
Szívbetegség (Carditis)	1
Moyamoya betegség	1
Fibromuscularis dysplasia	1
Struge-Weber	1
Ismeretlen	4
Összesen	19

Tünetek

	Ischaemia	Vérzés
hemiplegia/paresis	10	3
fejfájás	6	9
beszédzavar	4	2
tudatzavar	2	7
hányás	—	6
convulsio	4	6

Gyermekkorban a nyak sérülései veszélyesek. Tipikus gyermekkori baleset, amikor ceruzával vagy nyalókával a szájában a gyermek elesik. A különböző fertőző források a fejen és a nyakon a nyaki erek gyulladását eredményezhetik, amely stroke-hoz vezethet. Mindezen szempontok ismerete és az egészséges gyanakvás segíthetik az orvost abban, hogy a fejfájós betegek idejében kezelhetőek legyenek. A gyermekkori stroke halálozási aránya ma is magas (15—20 százalék).

Bízom abban, hogy minden krónikusan fejfájós beteg életében egyszer megvizsgálhatunk a legmodernebb képalkotó eljárásokkal és pénzhiány miatt egyetlen gyermek előtt sem zárható majd el ez az alapvető diagnosztikus eszköz.

Irodalom

- Nagy Zoltán: Stroke ellátás. Spinger Hungarica Kiadó Kft., 1994.
Szirmai Imre: Neurológia II. kötet, Egyetemi tankönyv, Bp., 1995.
Velkey Imre: A gyermekkori cerebrovasculáris betegségek diagnosztikája. Kandidátusi értekezés tézisei, 1993.

FÜRI ANDRÁS

Szolnok megye fekete gólya (*Ciconia nigra* L.) állományának alakulása

(1984-87)

A *fekete gólya* (*Ciconia nigra*) hazánkban elsősorban a középhegységeinkben, a Dél-Dunántúlon (Somogyi-dombság), a Duna, a Tisza és nagyobb mellékfolyóik galériaerdeiben fészkel. Magyarországon költő állománya hozzávetőleg 150 pár (HARASZTHY, 1984). 1982 óta fokozottan védett madárfaj, egy példány törvényes eszmei értéke 250 ezer Ft. [XII/1993. (III. 31.) KTM rendelet.]

Bevezetés

Az Alföld keleti része a XIX. század előtti időkben a véget nem érő zizenyős-mocsaras területek világa volt, melyet főként a nagyobb vízfolyások — a Tisza és a Körösök — évenként többszöri áradásaikkal tápláltak. Ezen élőhelyeken vízmadarak

Fekete gólya (Ciconia nigra L., 1758)

ezrei találtak fészkelő-, táplálkozó- vagy pihenőhelyeket. A hajdani madárgazdaságról BÉL Mátyás (1730—1735) és FÉNYES Elek (1847) műveiből olvashatunk.

A vízvilág a múlt század óta szinte folyamatosan végzett beavatkozások (folyószabályozás, vízrendezés, melioráció stb.) hatására mindinkább visszahúzódott, s mára néhány megmaradt lefolyástalan mocsár, valamint a gátak közé szorított folyók árterületei jelentik az értékes növény- és állatvilág utolsó mentővárát.

A természetvédelem még időben felismerte a „vizes” élőhelyek óriási jelentőségét. A Tisza hullámterének mozaikszerűen megmaradt természetes, vagy ahhoz közeli állapotú területeit majdnem kivétel nélkül védetté nyilvánították, így a táj, a természeti értékek megóvása a jövő nemzedékek számára biztosítottak látszik.

Dolgozatom az ártéri madárvilág egyik veszélyeztetett, az emberi zavarásra legérzékenyebben reagáló fájának, a *fekete gólyának* (*Ciconia nigra* L.) Szolnok megyei állományával foglalkozik.

Irodalmi áttekintés

Régen a Közép-Tiszavidéknek a fekete gólya is gyakori lakója lehetett. Erre utal FÉNYES Elek Magyarország leírása című művében, melyben így írja le ezt a vidéket: „...Vadszárnyasok közül ezer meg ezer vadkacsák, vadludak, szárcsák, búvárok, vízi tyúkok, vöcskők, károlykatonák, bakcsók, sok nemű szalonkák, közönséges és fekete gólyák, mindenféle gémekek és nevezetesen magyar kalpagot ékesítő kócsagok...” élnek.

A keményfás ligeterdők (*Quercus-Ulmetum*) eltűnése, a fűz- és nyárligetek (*Salicetum albae-fragilis*) kitermelése, a vízjárta területek erőteljes csökkenése következtében valószínűleg a *fekete gólyák* egyedszáma is megfogytakozott.

Az 1970-es évek közepéig a térség fészkelő állományáról keveset tudunk. Jobbára csak az őszi vonulásra vonatkozóan ismert néhány adat. Erre az időre tehető a Magyar Madártani Egyesület Szolnok megyei szervezetének kialakulása, majd a Közép-Tiszai Tájvédelmi Körzet létrehozása, s ettől kezdődően rendszeressé válnak a költési és vonulási megfigyelések. LŐRINCZ István (1978) 1976-ban a kiskörei tározóban még lábon álló erdőben 2 pár fészkelését észlelte, melyek 3, illetve 4 fiókát röptettek, ugyanebben az évben a Pélyi Madárrezervátumban 1 pár (4 fióka), és Tiszaroff község határában 1 pár (3 fióka) költött sikeresen.

Az 1980-as évektől adataink vannak a Tiszafüredi Madárrezervátumból is. KOVÁCS Gábor (1984, 1986) 1-2 pár megtelepedéséről tájékoztat. A Körös árteréből vonulási megfigyelések ismertek, ANDRESI (1980) szerint ott nem fészkel. A Közép-Tiszai Tájvédelmi Körzet faunisztikai adattár alapján a Kiskörétől Tiszaig terjedő folyószakasz 1985-ig 1-3 párnak adott otthont. FÜRI András (1986) a Közép-Tiszai Tájvédelmi Körzet fontosabb madárfajainak fészkelési adatairól írott közleményében már 5 párról számol be.

E rövid áttekintésből látható, hogy Szolnok megyében mint fészkelő-, vagy átvonulóhely, elsősorban a Tisza hullámtere és közvetlen környéke jöhet számításba.

Megfigyelések és értékelésük

1. Vizsgálati módszer

1984 nyaratól három éven keresztül — a Közép-Tiszai Tájvédelmi Körzet természetvédelmi őreként — lehetőségem nyílt e fajjal behatóbban foglalkozni. Az őrszolgálattal párhuzamosan folyamatos megfigyeléseket végeztem a Tájvédelmi Körzetben, illetve a környező területeken. Feljegyeztem az észlelt példányokra vonatkozó adatokat, körülményeket (időjárás, tartózkodási hely, mozgásirány, táplálkozási — társulási viszonyok stb.), melyeket megfigyelési naplóban rögzítettem. Különös figyelemmel kísértem a költésidőben megfigyelt adult példányokat illetve párok sorsát. Fészek-térképezést késő ősszel vagy télen, lomb nélküli időszakban folytattunk, de a fészkelési időben tartott terepbejárás során is sikerült lakott fészkeket találni. A terepmunkát LŐRINCZ István kollégával végeztük.

Az alábbiakban az 1984—1987 közötti időszak adatai alapján elemzem a fekete golyák vonulását, fészkelését.

2. Tavaszi vonulás

1. táblázat. A tavaszi vonulás

Dátum	Községhatár	Példány	Megjegyzés
1985. ápr. 15.	Pély-Tiszasüly	2 adult	
máj. 6.	Törökszentmiklós	2 adult	
máj. 16.	Pély-Tiszasüly	1 immatur	
ápr. 30.	Besenyszög	1 immatur	
1986. ápr. 12.	Rákóczi falva	2 ? korú	
máj. 4.	Óballa	1 adult	árvíz
máj. 4.	Pély	1 ad.	
máj. 13.	Pély	4 ad.	árvíz levonult
máj. 14.	Pély-Tiszasüly	4 ad., 2 imm	
máj. 15.	Besenyszög	3 ad., 2 imm.	előntésen
máj. 18.	Pély	6 ad., 10 imm.	tocsogóban tápl.
máj. 25.	Pély	3 ad., 2 imm.	
jún. 4.	Szolnok-Besenyszög	1 imm	
1987. ápr. 1.	Pély	1 ad.	áradás

A szakirodalom szerint (HARASZTHY 1984) a fészkelőhelyekre április elején érkeznek meg az ivarérett madarak. A Tájvédelmi Körzetben a tavaszi vonulás szinte észrevétlenül zajlott le. Igaz, erre az időszakra tehető a tavaszi árvizek, s emiatt a terület gyakorlatilag járhatatlan, a megfigyelések végzése nehezebb. Április közepén-végén a fészkelőhely fölött keringő példányok (párok) jelzik számunkra, hogy megkezdődött a visszaérkezés, s az északabbra költő madarak átvonulása. Május végére

Fiókák

A fészkek kivétel nélkül a puhafás ligeterdők nagyobb kiterjedésű, idős állományaiban épültek olyan helyeken, ahol viszonylag kis távolságon belül mocsárrétek, kevésbé zavart holtágak, kubikgödrök, mélyfekvésű hullámtéri rétek voltak. (Itt szinte észrevétlen táplálkozási lehetőség is adódott az öreg madarak és a kirepült fiatalok számára.) A fészkek mérete, anyaga a fehér gólya fészkekhez hasonlítható. Az évről évre használt építmények újabb ágmennyiség bedolgozásával egyre nagyobbak. Például a nagyrévi vagy a pélyi (2) fészkek már tetemes méretű. A fehér és fekete nyárfákra (*Populus alba*, *Populus nigra*) készített fészkek elhelyezkedésében három típus különíthető el. A közel vízszintes vagy kis szögben (max. 20°) emelkedő oldalágon a törzstől távol (A), illetve a törzs mellett (B), valamint a törzselágazásba (C) rakott fészkek.

A fészkek magasság 6—12 méter között alakult. A kb. 20-25 méteres faállomány magasságához viszonyítva megállapítható, hogy a fekete gólyák a lombkorona alsó vagy közép-ső harmadába helyezik el fészkeiket. (A magassági értékeket a fényképezőgép és teleobjektív távolságmérője segítségével becsültem.) Elsődleges volt számunkra, hogy a költés sikeres legyen, ezért az ismert fészkeket csak a fiókák kikelésének valószínű ideje után (június vége—július eleje) ellenőriztük. Így a költés eredményességére vonatkozóan (tojások száma, kikelt fiókák száma, kirepült fiókák száma stb.) csak

a fészkelő párok és az esetlegesen átnyarálni maradó ivaréretlen vagy meddő egyedek láthatók.

Ez utóbbiak inkább egyesével időznek el egy-egy háborítatlan, táplálékban bővelkedő holtág, mocsár-rét közelében. Azonban nagyobb csapatokról is van feljegyzésünk. 1986. májusában a Pélyi Madárrezervátumban 10 példányt figyeltünk meg. Egy régebbi adat szerint (LŐRINCZ, 1975) 1972 hasonló időszakában a Szórái-holtág öblözetében 40 példány tartózkodott. Ezek a helyeken egészen addig maradtak, amíg találtak eleséget, illetve az időszakos vízállások kiszáradásával áttelepültek olyan holtágakhoz, kubikgödrökhöz, amelyekben egész évben van valamennyi víz.

3. Fészkelés

A vizsgált három költési időszakban a Tájvédelmi Körzetben és azon kívüli területen öt újabb költőhelyet sikerült bizonyítani.

részleges információkat gyűjthettünk. Tapasztalatunk szerint a gyakoribb zaklatás hatására a madarak otthagyják a fészket, pl. 1985-ben a Pityókai-holtág melletti fészkelés a gátór és a horgászok mindennapos jelenléte következtében meghiúsult.

A kirepülés előtt álló fiókák gyűrűzését az egyik könnyebben megközelíthető fészeknél, 1985 óta végeztük. A nyolc meggyűrűzött madárról eddig nem érkezett visszajelzés.

A 2. táblázat a költő állomány legfontosabb adatait tartalmazza. További fészkelőhely a táplálékot hordó szülők rendszeres megfigyelése alapján Tiszaroff és Tiszakécske térségében is feltételezhető, azonban 1986 óta a fészkek még nem kerültek elő.

2. táblázat. Az ismert fészkelések adatai (1984—1987)

Fészkek helye	Fafaj	Fészkek magassága	Fészkek helyzete	Fiókák száma			
				'84	'85	'86	'87
Pély (1)	Frny	12	A	?	nem volt költés		
Pély (2)	Frny	6	B	—	3	3	3
Török-szentmiklós	Frny	10	B	—	meghiúsult költés		nincs
Óballa	Frny	10	A	—	—	2	2
Nagyrév	Ftny	9	A	—	2	3	3
Csépa	Ftny	8	C	—	—	—	3

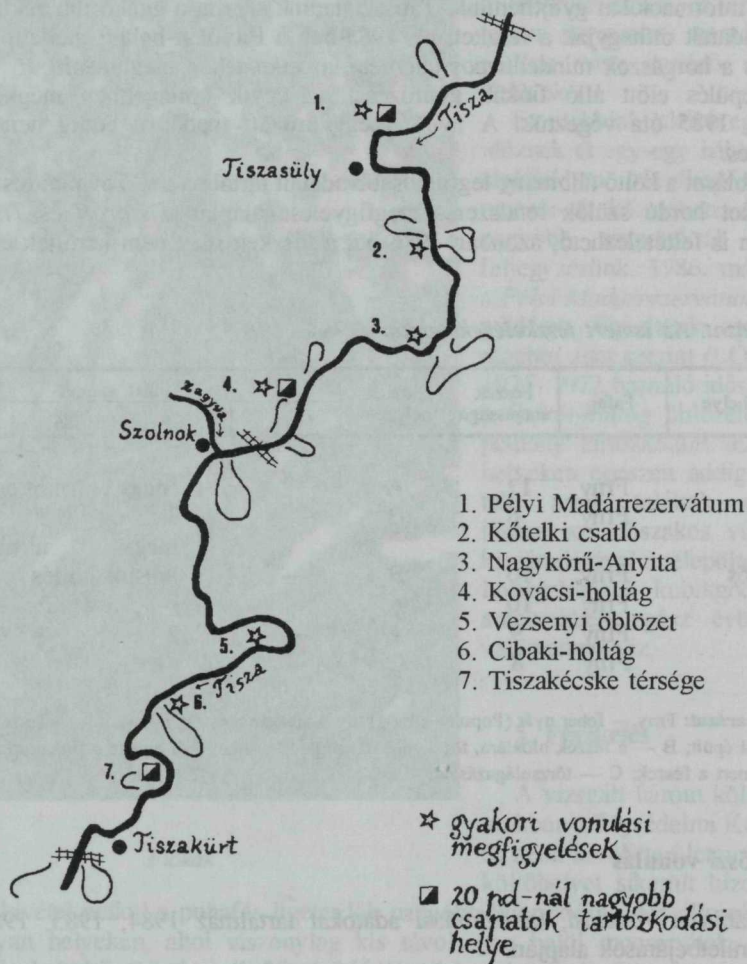
Jelmagyarázat: Frny — fehér nyár (*Populus alba*); Ftny — fekete nyár (*P. nigra*); A — a fészkek oldalágra, törzstől távol épült; B — a fészkek oldalára, törzs mellett épült; ? — nem volt ismert a fiókák száma; —, — nem volt ismert a fészkek; C — törzselágazásban

4. Az őszi vonulás

A 3. táblázat vonulási, tartózkodási adatokat tartalmaz 1984, 1985, 1986 őszen végzett területbejárások alapján.

Augusztus elején a környéken költő állomány gyülekezése figyelhető meg, mind gyakrabban tartózkodnak nyíltabb területeken is. Az augusztus második felében nagy valószínűségű hidegfrontbetörés meghozza a tőlünk É-ÉK-re költő példányokat, melyek kb. 1 hónapig tartózkodnak itt. Az időtartamot az időjárás, a táplálékforrás és a terület nyugalma befolyásolja elsősorban. Mennyiségük változik, de augusztus végén — szeptember elején figyelhető meg a kulmináció. A három évben az egy helyen észlelt csapatok maximális létszáma hozzávetőleg 50—70—40 példány volt. Érdekeséggé tehető, hogy a 70-es évek végén több mint 400 egyedből álló csapat szállt be éjszakázni a hullámtérbe (LŐRINCZ I. in verb.).

Vonulás idején a gólyák leginkább háborítatlan hullámtéri réteken, mocsárréteken, holtágak öblözeteiben voltak láthatók, de mentett oldalon is észleltünk táplálkozó, pihenő egyedeket (tarlókon, gyepeken, szántásokon). Csapataikhoz esetenként más fajok is társultak. Leggyakrabban a szürke gémeccel (*Ardea cinerea*) voltak egy asztalközösségben (IV. sz. táblázat). Mindkét faj egyedei éberek, óvatosak nyílt és fedett terepen egyaránt. A többi faj egyedeit megelőzően felrepültek, ha veszélyt sejtettek. A

Vonulási megfigyelések a Középtiszai Tájvédelmi Körzet területén

szakirodalom szerint (FINTHA, 1976) a fehér gólyáktól jól elkülönülnek, azonban többször figyeltük meg őket egy madáregyüttesben. Éjszakázni alkonyatkor húztak be a Tisza ártér idős állományú, puhafás ligeterdeibe, vágásterületekre. Az első komolyabb éjszakai lehűlések után, szeptember végéig kel útra az állomány zöme. Ezután már csak néhány példányt észleltünk október első dekádjáig. A legkésőbbi előfordulás, melyről ez idáig adatunk származik, 1984 november 7-én volt. Tiszavárkony térségében 2 fiatal madár repült D felé, a folyó vonalát követve. A fekete gólyák őszi vonulása, tartózkodása jobbra a Tisza közvetlen környékén érzékelhető. A folyót kísérő halastavakról, egyéb területekről csak szórvány előfordulásokról tudunk (pl. tiszasülyi-, milléri-, kengveli halastavak, Zagyva-ártér).

3. táblázat. Őszi vonulási adatok

Dátum	Községhatár (Tisza ártér)	Példány	Megjegyzés
1984.	aug. 10	PMR	T
	aug. 14	Nagyrév	Á
	aug. 15	Tiszabó	Á
	aug. 16	Tiszakécske	T gáton kívüli
	aug. 17	Szolnok	legelőn
	aug. 28	Vezseny	Á
	szept. 15	PMR	T mocsárreтен
	aug. 18	Szolnok	Zagyva-ártér
	aug. 21	PMR	T
	aug. 23	PMR	T
	okt. 19	Csataszög	Á
	nov. 7	Tiszavárkony	Á
1985.	aug. 14.	PMR	T
	aug. 22.	Vezseny	Á
	aug. 23.	PMR	T
	aug. 23.	Kőtelek	T mg. területen
	aug. 28.	Besenyszög	Á
	szept. 5.	Rákócziújfalu	Á
	szept. 7.	PMR	T
	szept. 7.	Rákóczifalva	Á
	szept. 10.	Szolnok-Óballa	Á
	szept. 11.	Nagykörű	T
	szept. 12.	Tiszasüly	Á
	szept. 15.	PMR	T
	szept. 22.	Szajol	Á
	szept. 23.	PMR	T
	szept. 23.	Kőtelek	Á
	szept. 25.	Cibakháza	Á
	okt. 1.	Nagykörű	Á
	okt. 6.	PMR	T
1986.	aug. 19.	PMR	T
	aug. 20.	PMR	T (hidegfront)
	aug. 21.	PMR	T
	aug. 21.	Besenyszög	T
	aug. 26.	Nagykörű	T gáton kívüli lucernásban
	aug. 28.	Kengyeli-htó	(Fülemen E)
	aug. 29.	Besenyszög	T

3. táblázat folytatása

Dátum	Községhatár (Tisza ártér)	Példány	Megjegyzés
szept. 5.	Szolnok-T.roff.k.	19	Á
szept. 6.	Kengyeli-htó	6	(Fülemen E)
szept. 9.	Szolnok	4	Á
szept. 13.	PMR	34	éjszakázni húz be
szept. 19.	PMR	4	T (erős hajnali lehülések)
szept. 19.	Nagykörű	4	Á
okt. 5.	PMR	1	Á

Jelmagyarázat: T — tartózkodás; Á — átvonulás; PMR — Pélyi Madárrezervátum

4. táblázat. A táplálkozó, pihenő madáregyüttesek összetétele

Fekete gólya (*Ciconia nigra*) példányok száma

	51	9	15	23	26	6	13	5	5	5	23	40
Szürke gém (<i>Ardea cinerea</i>)	7	2	6	12	2	6	—	2	3	2	6	10
Nagykócsag (<i>Egretta alba</i>)	—	—	2	31	14	—	—	1	—	—	—	—
Kiskócsag (<i>Egretta garzetta</i>)	—	3	—	—	—	3	—	2	4	—	—	—
Fehér gólya (<i>Ciconia ciconia</i>)	4	—	—	—	—	17	2	—	—	—	—	—
Kanalas gém (<i>Platalea leucorodia</i>)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Vörösgém (<i>Ardea purpurea</i>)	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Összefoglalás

A Tisza középső szakaszának kevésbé háborított élőhelyei ma még biztosítani tudják azokat a feltételeket, amelyek a fekete gólyák megtelepedéséhez szükségesek. A korábban végzett kutatások és a vizsgálati időszak adatsora alapján lassú növekedési tendenciát tapasztalhatunk a fészkelő párok számát illetően, s hogy ez a mennyiség

stabilizálódik illetve növekedhet, bizonyítja LŐRINCZ I. újabb adata is. 1987 őszén Tiszajenő közelében talált fekete gólya fészket (in verb).

A folyamatosan végzett felmérések eredményeként a megye és a kapcsolódó területek fészkelő állományáról viszonylag pontos képet rajzolhatunk. Tiszafüred és Csongrád között a Tisza hullámtéri ligeterdeiben 6-8 pár jelenléte rendszeresnek mondható (I. FÜRI: 1986.; KOVÁCS—BODNÁR: 1986 alapján). Bár ezen belül meghatározható a „közigazgatásilag” Szolnok megyében élő párok száma, ökológiai értelemben célszerű és helytállóbb pl. a Közép-Tiszavidék állományáról beszélni, illetve egységesen kezelni. Összehasonlításként megemlíthető JÁNOSSY Dénesnek (1986) az ártéri erdők madárvilágáról írott rövid tanulmánya, melyben a Tiszavölgy természetvédelmi oltalom alatt álló területeinek fekete gólya állományát minimálisan 10 párra becsüli.

Az őszi vonulást tekintve (átvonuló csapatok létszáma, az itt tartózkodás ideje) a Tisza ezen térsége szintén fontos állomáshelyként tartható nyilván.

A fészkelőállomány fennmaradása, esetleges növelése érdekében legfontosabb feladat az egyes költőhelyek és környezetének megóvása. Azokat a faállományokat (erdőrészeteket), amelyekben fekete gólya fészkel a biológiai kor legfelső határáig kellene fenntartani. Megfelelő korösszetételű, őshonos fafajokból álló ligeterdők megtartása illetve telepítése kedvezően hathat, mivel ültetett nemesnyárasokban nem költenek. Azonban mindenképpen el kellene érni azt, hogy a jelenlegi hazai nyár — nemesnyár arány ne romoljon tovább. Indokolt a táplálkozó- és pihenőhelyek állapotának, nyugalmának szigorúbb megőrzése is.

Elkészült a Közép-Tiszai Tájvédelmi Körzet bővítésének javaslata, amely Csongrádig terjedően olyan élőhelyek törvényes védelmét tenné lehetővé, ahol többek között a fekete gólya is költ (I. II. sz. táblázat: *Csépa*). A fekete gólya állomány hosszú távú megőrzése tehát komplex élőhelyvédelmi programmal biztosítható, amely szorosan összekapcsolódik a természetvédelem gyakorlati teendőivel.

Irodalom

- Andrés Pál (1980): Adatok a fekete gólya (*Ciconia nigra*) Körös ártéri előfordulásáról. Madártani Tájékoztató 1980/2. pp. 44—45.
- Bél Mátyás (ford. Sós Imre, 1968): Heves megye ismertetése 1730—1735, Eger Vára Baráti Köre p. 22—24. (pp. 120)
- Fényes Elek (1847): Magyarország leírása II. rész. Magyarország részletesen. Pest, nyomtatott Beimelnél pp. 520
- Fintha István (1976): Fekete gólya a Hortobágyon 1973-ban *Aquila* 82. évf. p. 230.
- Füri András (1986): Fészkelési adatok a Közép-Tiszai Tájvédelmi Körzetből 1986. *Mad. Táj.* 1986/2—3. p. 34.
- Haraszthy László szerk. (1984): Magyarország fészkelő madarai. Budapest, Natura Kiadó pp. 246 pp. 246 (p. 32—34)
- Jánossy Dénes (1986): A magyarországi ártéri erdők madárvilága. *Mad. Táj.* 1986/1. p. 12—14.
- Kovács Gábor (1984): 1983-as fészkelési adatok a Hortobágyról és környékéről. *Mad. Táj.* 1984. 1. szám p. 25—27.
- Kovács Gábor—Bodnár Mihály (1986): 1986-os fészkelési adatok a Hortobágyról és környékéről. *Mad. Táj.* 1986/3. p. 33—35.
- Lőrincz István (1975): Faunisztikai adatok Szolnok megyéből. *Aquila* 80—81. évf. p. 298.
- Lőrincz István (1978): Fekete gólya (*Ciconia nigra* L.) fészkelése a Tisza ártérében. *Aquila* 85. évf. p. 147. A Közép-Tiszai Tájvédelmi Körzet megfigyelési adattára.

JÓZSA ÁRPÁD-NYÍRI LÁSZLÓ-BALOGH ISTVÁN

A mának és a jövő századnak is

A Közép-Tiszavidék kutatási-fejlesztési és oktatási bázisa Karcagon

A Debreceni Agrártudományi Egyetem Kutató Intézete Karcag Jász-Nagykun-Szolnok és Hajdú-Bihar megye találkozásánál, szinte a Közép-Tiszavidék természet-földrajzi táj közepén található. Az intézet tájterületére, régiójára a viszonylag kedvezőtlen ökológiai adottság a jellemző. Jelentős mértékben hátráltatják az eredményes mezőgazdasági termelést a szabálytalan nedvességviszonyok, az alacsony (450—520 mm/év) és többségében kedvezőtlen eloszlású csapadékelletlenség. Igen gyakori a kora tavaszi víztöbblet és a nyári, illetve kora őszi szárazság. Nagy a talajok agyagtartalma, kedvezőtlenek a kémiai tulajdonságai. Ezek miatt alacsony a vízbefogadó és vízáteresztő képességük, nagy az elfolyás és a párolgás. Jelentős használati problémákat okoz a túlzott talajtömődöttség, a nagymértékű sófelhalmozódás és a talajviszonyok.

E szélsőséges ökológiai adottságokat — mint tájsajátosságokat — is szem előtt tartva 1947-ben alapította meg intézményünket az akkori földművelésügyi kormányzat. Kezdetben Karcagi Nemesítő Telepként elsősorban a táj adottságaihoz igazodó nemesítéssel foglalkozott. Az őszi búza, a szegletes lednek, a takarmányrépa és a szikes területek újabb fűfajtáinak létrehozására irányuló tevékenység eredményeként köztermesztésbe került többek között a „Karcagi 21”, a „Karcagi 522” búzafajta, a „Karcagi sziki csenkesz”, a „Karcagi kurta perje”, a „Karcagi szegletes lednek”.

1955-től intézményünk „Nagykunsági Mezőgazdasági Kísérleti Intézet” néven működött, feladatköre elsősorban Szolnok megye és Hajdú-Bihar megye bihari részére terjedt ki. A tájintézet feladatait komplexebben határozták meg. Tevékenysége kiterjedt a növénynemesítésre, a növénytermesztésre, az állattenyésztésre, az üzemszervezésre is. 1958-ban tovább bővültek az intézet lehetőségei azáltal, hogy hozzácsatolták a nagy múltú kisújszállási és kunhegyesi kísérleti telepet. Ebben az időben már intenzívebben foglalkozott a mezőszéki, szikes és réti talajokkal kapcsolatos agrotechnikai, ezen belül is elsősorban talajművelési kérdésekkel. Kidolgozta többek között ezen talajok művelésének optimális és gazdaságos mélységének, a mélyítésnek legmegfelelőbb módszereit. Nemzetközi téren is első között kezdődött meg a fontosabb mezőgazdasági növények (őszi búza, őszi árpa, kukorica, cukorrépa) optimális talajterfogat igényének megállapítása. A kutatásoknak alapvető szerepe volt abban, hogy kialakult az egyetemi oktatásban, valamint a gyakorlatban is jelentős szerepet kapott a talajművelés periodikus rendszere. A takarmánygazdálkodás keretében a szikes gyepek javítását szolgáló kutatómunka eredményeivel bebizonyította, hogy megfelelő öntözéssel, tápanyagellátással és hasznosítással a szikes területek is bevonhatók az intenzív állattenyésztés takarmánybázisába.

1970-től részben megváltozott az intézeti munka jellege. „Talajművelési Kutató Intézet”-ként fő kutatási feladatát országos hatáskörben látta el. MÉM miniszteri rendelet megfogalmazása szerint „A talajművelési rendszerek, módszerek, valamint különböző talajok javítási eljárásainak fejlesztése” című száraz és öntözött körülmények között végzendő komplex kutatás vált a feladatává. E mellett — ugyancsak központi megbízás alapján — tovább folytatta a nemesítést és a fajtafenntartást, amely elsősorban az éves takarmánynövényekre (bükkönyfélék, cirokfélék, mohar, köles) és egyes fűfélékre terjedt ki. Évek múltával egyre inkább előtérbe került a meliorációs kutatás, melynek lehetőségét jelentősen növelte a szegedi szikjavítási kísérletek egyik bázisának (Ecségfalva) átvétele is.

A Tiszántúltra összpontosított meliorációs program elindításával a kedvezőtlen kémiai és fizikai tulajdonságú talajok magasabb színvonalú javításának tudományos megalapozásához, módszerének továbbfejlesztéséhez a kutatási-fejlesztési kiszélesítésére volt szükség. Mind kiterjedtebbé váltak azok a kutatások, amelyek e szélsőséges ökológiai adottságú területek hatékonyabb meriolását és hasznosítását segítették elő. Elsősorban a nehéz mechanikai összetételű és kedvezőtlen kémiai tulajdonságú talajok táblán belüli nedvességszabályozásának továbbfejlesztésére, valamint a talajnedvesség-szabályozás, a talajjavítás és a mélylazítás hatékonysága összefüggéseinek feltárására irányultak a kutatások.

Az intézetet 1976-ban a Debreceni Agrártudományi Egyetemhez csatolták. Ez a szervezeti változás jelentősen segítette kutatási programjának erősödését, feladatainak eredményesebb végrehajtását, a kapacitások koncentrációját. A talajok komplex meliorációjának fejlesztése, valamint a meriolált talajok hasznosítása, a talajt védő agrotechnika módszerének pontosítása képezték a feladatait. Kiemelt célnak számított a táblán belüli talajnedvesség-szabályozás, a nedvesség talajba juttatása, a hatékony talajbani tározás, a káros nedvességtöbbletek eltávolítása, valamint a melioratív módszerekkel történő nedvességpótlás tervezési módszerének és paramétereinek továbbfejlesztése. Jelentős helyet foglalt el a programban a szolonyec típusú szikes talajok, valamint a savanyú homoktalajok kémiai, fizikai és vízgazdálkodási tulajdonságait tartósan javító, melioratív módszerek kidolgozása, továbbfejlesztése.

A hasznosítás keretében a nedvességszabályozási módszerek hatékonyságát biztosító és fenntartó agrotechnikai eljárások feltárása, továbbfejlesztése, az idő- és energia-takarékosabb talajművelési eljárások és módszerek, valamint a melioráció hatékonyságát növelő és fenntartó talajművelési rendszerek kidolgozásával kiemelten foglalkozott.

A fentiekén túl az intézet továbbra is feladatának tartotta a tájterületéhez kapcsolódó nemesítési tevékenységet, melyen belül jelentősen növelte a silócirkok és az őszi kalászosok (őszi búza, őszi árpa, triticale), szélsőségesebb adottságok között is eredménnyel termesztendő fajták előállítására irányuló kutató-nemesítő munkát. A szikes területeken folyó kutatás is módosult. A szántóföldi hasznosítást elősegítő kutatások mellett előtérbe került a korszerű, hatékony gyepgazdálkodás, elsősorban a szarvasmarha- és juh legelőntartás módszereinek, berendezéseinek, a gyepművelés és betakarítás technikai eszközeinek fejlesztése.

Intézetünk — mint az előzőek tanúsítják — fennállása óta a talajjal, a talaj-termékenység fenntartásával, növeleésével, a hatékony talajhasználattal foglalkozik. Az 1960-as évektől a talajművelés, a fizikai és kémiai talajjavítás, majd később a szélesebb értelemben vett meliorációs témakörökben végzett alap-és alkalmazott, illetve fejlesztő kutatásai számos területen alapozták meg a korszerűbb és hatékonyabb talajhasználatot. Kutatási-fejlesztést ma négy fő végez egymással összefüggő, egymást kiegészítő

témakörben — beilleszkedve az agrárkutató-hálózat szervezetébe, és több mint 45 év munkájának szerves folytatásaként —: a talajtermékenység, a nemesítés, a szántóföldi hasznosítás és a gyephasználat területén.

E feladatok között — amelyek magukban foglalják a komplexitást biztosító alap-, illetve alapozó, alakalmazott és fejlesztő kutatásokat — egyre nagyobb szerepet kap a talaj- és a környezetvédelem. Kutatási-fejlesztési tevékenységünkben mindig szem előtt tartottuk, hogy nem elég egy-egy folyamat törvényszerűségének felismerése, e kedvezőtlen ökológiai feltételek között csak komplex ismeretek birtokában lehet előbbre jutni. Az intézetnek ezt a kutatási filozófiáját a kedvezőtlen ökológiai adottságok mellett a termelés közvetlen közelsége, a mindennapos gondokkal való együttélés is erősíti. Adottságait kihasználva, igyekszünk kutatási eredményeinket „üzemi” nagyságrendben saját területünkön bemutatni, ellenőrizni. A kutatások és fejlesztések komplexitását az intézetben nemcsak az agrotechnikai kutatások közel teljessége jellemzi, hanem a kutatási-fejlesztési eredmények gyakorlatbani alkalmazására, elterjesztésére tett erőfeszítések is. Eredményeinket jól tükrözi a mintegy 12 szolgálati szabadalom és a közel 11 know-how. Még akkor is éltető erő ez, ha ma a fogadókészség beszűkült és a szakma — remélhetőleg csak rövid időre — viszonylag háttérbe szorult.

A további kutatási-fejlesztési munka szempontjából mindenképpen meghatározó, hogy határolják le, illetve hol húzzák meg azt a vonalat, amely fölött a kutatást vagy fejlesztést, illetve annak finanszírozását már a piaci mechanizmusok veszik át. Ma úgy tűnik, hogy a költségvetés nem tudja finanszírozni csak az ún. közhasznú feladatokat, és minden valószínűség szerint az egyre szigorúbb központi költségvetés eljut oda, hogy még ezeket is tovább szelektálja, és a prioritások figyelembevételével csak a legfontosabb teendők végrehajtását támogatja. Véleményünk szerint kutató-fejlesztő tevékenységünk — amely a talajvédő talajhasználatra irányul — e kategóriába sorolható, és hosszú távú feladatot biztosít. Ebben a munkában nagy szerepe van az egyetem különböző oktatási egységeinek, a kapcsolat még tovább erősíthető, ha megtaláljuk azokat az együttműködési felületeket, amelyeken a közös kutatás-fejlesztést kölcsönösen előnyös.

A Debreceni Agrártudományi Egyetem a korábbi években kialakított együttműködés alapozva a posztgraduális és tudományos képzés, valamint a mezőgazdasági szaktanácsadás személyi és tárgyi feltételeinek javítása érdekében a karcagi Kutató Intézetben 1994-ben „Nagykunsági Tájtermesztési Tanszéket” létesített. Az egyetem és az intézet között az évek során hatékony szakmai együttműködés valósult meg közös kutatási programok és kutatásfejlesztési pályázatok elkészítésében és szakmai megvalósításában. A kihelyezett tanszék szakmai működési területén eddig a Mezőgazdasági Kémiai-, Talajtani-Mikrobiológiai, valamint Növénytermesztési és Földműveléstani Tanszékek között kezdődött el, illetve jött létre konkrét és hatékony munkakapcsolat.

A kihelyezett tanszék munkatársai a talajjavítási — talajvédelmi tematikájú PhD program kidolgozásában, illetve tudományos vezetőként a doktorandusok felkészítésében vettek, illetve vesznek részt. A Növénytermesztési- és Földműveléstani tanszéken a kihelyezett tanszék működtetésére kötött megállapodás alapján intézetünk folyamatosan vállalja, hogy felkérésre tudományos minősítéssel rendelkező kutatóinak és diplomás szakembereinek bevonásával, illetve előadásokkal és gyakorlatok vezetésével részt vesz az egyetem oktatási feladatainak megoldásában. A kihelyezett tanszék az oktatási együttműködést a jövőben szeretné rendszeressé tenni elsősorban a talajtani és tápanyaggazdálkodási alapismeretek, környezetkímélő agrotechnika, növény-nemesítés és biotechnológia, vetőmagtermesztés, rétfelgő gazdálkodás, juhászat témakörökben.

Az egyetemi kar és az intézet együttműködésével tervezett közös oktatási programok megvalósítására, bővítésére elsősorban a kar által tervszett új szakok beindulásával nyílik lehetőség. Az új szakok indításához szükséges széleskörű szakmai képzéshez — az intézet kutatási profiljával megegyező talajvédelem — talajhasznosítás és tájtermesztés témakörében nyújt segítséget. A kutatásban és fejlesztésben való együttműködésnek elsődlegességet kell biztosítani még akkor is, ha a gyakorlati oktatás fejlesztésében való részvételünk most különösen fontos érdek. Ez következik egyrészt az előzőekből, másrészt abból, hogy egy közhasznú kutatási-fejlesztési tevékenységet folytató intézmény csak úgy működtethető, ha a pénzügyi forrást központilag biztosítják. Költségvetési támogatás nélkül fenntartásuk, eredményes működésük elképzelhetetlen. Egy kutató-intézet — így a karcagi is — csak akkor tölthet be mintagazdasági, bemutató gazdasági, vagy gyakorló gazdasági szerepet, csak akkor vállalhat egy adott tájon, térségben szaporítóanyag-forgalmazói és bizonyos arányban gazdálkodói szerepet, ha stabil a kutatói háttere, a mezőgazdasági termelésben kiemelt prioritásokon dolgozik, megfelelő színvonalú és lehetőleg komplex szemléletű kutatást végez, és annak megfelelő, stabil, hosszútávú költségvetési támogatással rendelkezik.

A kutatás elsődlegessége nem zárja ki, hogy eredményeinek adaptálásában, bemutatásában, a szaktanácsadási tevékenységben oktatási jelleggel részt vegyen.

Intézetünk az utóbbi években számos programot készített kutatási-fejlesztési tevékenységének hosszútávú megalapozására, fejlesztésére, illetve működése stabilizálásának megerősítésére, össz tevékenysége hatékonyságának növelésére. E kutatási programok az intézet feladatait — összhangban az FM által jóváhagyott intézeti tevékenységi körökkel — az alábbiakra koncentrálja:

1. Az alföldi talajok védelmének, javítási eljárásainak és módszereinek kutatása és továbbfejlesztése, kémiai és fizikai terhelhetőségének, valamint tűrőhatárának pontosítása.
2. Talajművelési, talajhasznosítási eljárások és módszerek kidolgozása, fejlesztése.
3. A tájtermesztést elősegítő növénynemesítés, fajtafenntartás, vetőmagelőállítás.
4. Hatékony gyephasználat, juhtenyésztés és tartástechnológia-fejlesztés.

E feladatok ellátásához megfelelő színvonalú kutató bázisokkal (kompenzációs-, illetve súlyliziméter, fitotron, központi laboratórium, növényház, üvegház, stb.), referencia létesítményekkel, kísérleti terekkel és modelltelepekkel rendelkezünk. A jóváhagyott kutatási-fejlesztési feladatoknak megfelelően kialakította szervezetét, és kidolgozta a saját területén folyó hosszútávú kutatási programját. Létrehozta a lényegében önállóan működő, telepi szintű egységeit, ahol a kutatás-fejlesztés, valamint a végrehajtás egységesen mutatkozik meg és gazdaságilag is értékelhető. A gazdasági tevékenységre is alkalmas, de elsődlegesen kutatást és kísérletezést biztosító telepek lehetőséget adnak arra, hogy a hallgatóknak és a gazdáknak bemutassák, valamint a kis-és közepes vállalkozások modellezésére és nem utolsósorban a kutatási eredmények adaptálhatóságára és gazdasági eredményben való megjelenítésére.

Tudományos programunkban már több év óta kiemelt feladat a mezőgazdasági tájgazdálkodás tudományos megalapozása. Ezen belül igazodva az Alföld-Program Földművelésügyi Tárca felelősségére bízott feladataihoz, felkészültünk az aszálykárok mérséklésére és a talajok védelmére, a savanyú és szikes talajok javítására irányuló új kutatások fogadására, illetve az eddig végzett munka kiszélesítésére. Mivel a közel egy évtizede tartó és mind nagyobb vízhiánnyal megjelenő talaj-és légköri szárazság, valamint az ennek következtében fellépő deflációs talajpusztulás meghatározója lett a

talaj tevékenységét fenntartó és a növénytermesztés biztonságát megteremtő gazdálkodásnak, ezért a kutatási kapacitásunkat nagyrészt ennek szolgálatába állítottuk. Szerencsés körülmény, hogy az intézet feladata már korábban is a talajjavítás, talajvédelem és talajművelés, valamint a tájban sikeresen termesztendő növények nemesítése volt. Így nem kutatási téma váltására, hanem az eddigi tevékenységünk további rangsorolására kerülhetett sor.

Talajvédelmi és talajjavítási kutatásaink hatékonyságának növelése érdekében OMFB és OTKA támogatással olyan műszerezettséget értünk el, amely lehetővé teszi a talajdegradációs folyamatok okainak feltárásait, a súlyosan veszélyeztetett területek lehatárolásait és a kidolgozott különböző védelmi eljárások hatékonyságának megállapításait. Mivel e felgyorsult talajpusztulási forma a csapadék hiányához, a másodlagos szikesedéshez, a talajsavanyodáshoz, a kötött, nehézművelhető talajok elterjedéséhez, valamint az alacsony termékenyséű talajok szegényes növényi vegetációjához és nem utolsósorban a megfelelő fás zöldterület hiányához vezethető vissza, elengedhetetlennek tartjuk a korszerű és hatékony talajvédelem megteremtéséhez az erdőszeti kutatásokkal való szoros munkakapcsolatot, a munkaprogramok egyeztetését. Az eddigi kutatási eredmények egyértelműen bizonyítják, hogy csak közös gondolkodással a szántó, gyp, valamint az erdővel történő hasznosítás összhangjával érhető el az a talajvédelmi célkitűzés, amely a fenntartható mezőgazdaság megteremtésén túl megfelel a tájésztétikai követelményeknek is.

Tudomásul kell vennünk, hogy a tájon szükséges és mind kritikusabb szárazgazdálkodás csak egy teljesen újra átgondolt, az erdő-szántó-gyp és a vizes élőhelyek ésszerű rekonstrukciójára alapozott tájhasznosítással valósítható meg.

E keretek között olyan új talajjavítási, talajvédelmi eljárásokon dolgozunk, amelyek a talaj kedvezőtlen kémiai tulajdonságainak megszüntetésén túl alkalmasak a talaj szerkezetességének javítására, a talajnedvesség minél nagyobb hányadának megőrzésére, illetve a talaj szél okozta eróziójának, pusztulásának mérséklésére is.

Talajhasználati-talajművelési kutatásaink súlypontját a talajnedvesség-megőrző, talajszerkezet-kímélő, a degradációs folyamatokat mérséklő módszerek, illetve technológiák kifejlesztése képezi. Ennek érdekében olyan nagy térfogatú talajtömeg (súlyliziméter) nedvesség-változásának vizsgálatára alkalmas berendezéseket hoztunk létre, amelyekkel modellezni lehet a különböző talajnedvesség megőrzésére alkalmas talajművelési, talajjavítási és növénytermesztési módszerek hatékonyságát, illetve alkalmazhatóságuk feltételrendszerét.

A talajleromlás (fizikai degradáció, poros szerkezeti állapot) miatt újra át kell értékelni a kötött és száraz körülmények között művelt talajok további növénytermesztési technológiáját. A leromlott szerkezetű talajok pusztulása ugyanis (defláció) ma már olyan mértékű, amely a talajművelési eljárások talajvédő hatásával szemben is követelményeket támaszt. A kutatási eredmények is bizonyítják, hogy az aszálykárok mérséklését és a talaj védelmét is elősegítő talajművelési eljárások közül megkülönböztetett figyelmet kell fordítani:

- a talajnedvesség megőrzése és a talaj mikrobiológiai tevékenységének fenntartása és részben a tarlómaradványok lebontása szempontjából kiemelt jelentőségük van.
- A nyári betakarítású növények tarlójának minél előbbi meghántása és lezárása, mert a lezárás nélkül alkalmazott tarlólántás tovább fokozza a talaj párologtatását és a talaj felső rétegében a mikrobiológiai tevékenységet szünetelteti, ezáltal a tarlómaradványok lebontása is hátrányt szenved.
- Kora tavaszi vetésű növények alá végzett műveleteknél a menetszám és ennek következtében a talaj mélyebb rétegéig kiterjedő taposásból eredő tömörítő hatás

mérsékelhető, ha az őszi szántás felszínét még az őszi folyamán elmunkálják és az osztóbarázdákat beszántják.

- A rögös szántás elmunkálása többlet energiafelhasználást és jelentős talajszerkezet-romlást okoz. Ilyen talajállapotnál célszerű a szántást mellőzni és a forgatás nélküli talajművelési eljárásokat alkalmazni, valamint azt felszíni sekélyműveléssel kiegészíteni. A megszántott talaj jelentős nedvességvesztését, valamint a kiszáradt talaj többmenetes — a talaj szerkezetét nem kímélő — utómunkával történő elmunkálását a szántás azonnal elmunkálásával kerülhetjük el.
- Azokon a talajhibás tájakon, amelyekben a sófelhalmozódási szint a felszín közelében van és a termesztett növény igényli a talaj mélyebb művelését (repce, napraforgó) csak a forgatás nélküli középmély (30—35 cm) lazítás alkalmazható. A forgatásos művelés mélysége nem érheti el a felhalmozódási szintet.

Az intézetben folyó, a tájgazdálkodás tudományos megalapozását szolgáló talajvédelmi, talajjavítási és művelési kutatásokhoz szervesen kapcsolódnak a növény-nemesítéssel, valamint a tájhoz és fajtához adaptált termesztés-technológiával foglalkozó kutatások.

A szántóföldi növénytermesztés és gyepgazdálkodás egyre égetőbb problémái — a növekvő csapadékhiány, a légköri szárazság, a kedvezőtlen talajadottságok — elleni küzdelem egyik kulcspontja a növény-nemesítés lehet. Az intézetben közel fél évszázada folyó növény-nemesítési kutatások fő célkitűzése olyan új fajták előállítása és köztermesztésben történő elterjesztése, melyek jelentős mértékben képesek kihasználni a táj kedvezőtlen ökológiai adottságait és gazdaságosan termesztethők. Így lehetőség nyílik a térség agroöko-potenciáljának széleskörű kihasználására a biológiai alapok fejlesztése, szárazság- és szikes talajtűrő fajták előállításának révén.

A hagyományos és új nemesítési módszerek biztonságos háttérrel biztosítanak a körülményekhez jól alkalmazkodó új — a köztermesztésben eddig nem ismert — fajok honosításához és az évszázadok óta termesztett növényfajok új egyedeinek előállításához.

Az ökológiai adottságok miatt tájkerületünkben az őszi kalászosok termesztésének nincs reális alternatívája. Ezért olyan új őszi búza és őszi árpa fajtákat és törzseket kísérleteztünk ki, melyek legfontosabb tulajdonságaikban széleskörűen alkalmazkodtak a kedvezőtlen körülményekhez, korai érésűek, jól tűrik a talaj viszonylag magas sótartalmát, és egyes betegségekkel szembeni toleranciájuk révén megfelelnek a környezetkímélő növénytermesztés feltételeinek.

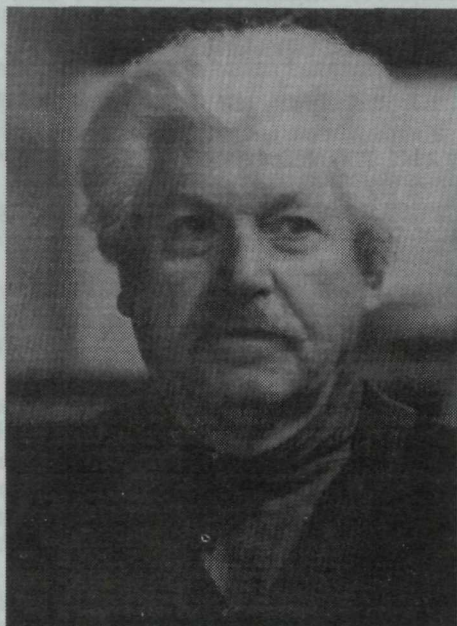
Az Alföld szikes legelőin a tradicionális legeltetési állattartás az elmúlt évek csapadékszegény időjárása miatt egyre nagyobb veszélybe került. A kisült ősgyepök és telepített legelők nem szolgáltatnak megfelelő bázist az állatok nyári takarmányellátásához. A szántóföldön termesztendő szalastakarmány-növények közül elsősorban a szudánifű és a cirokfélék azok, melyek képesek a kis mennyiségű és szélsőséges eloszlású csapadék gazdaságos hasznosítására. Rendkívül jó sarjadzó képességük révén többszöri hasznosítással az egyetlen zöldtakarmány forrást jelenthetik az aszályos nyári hónapokban. A szemescirok talán az egyetlen olyan tavaszi vetésű szemes takarmánynövény, mely a szárazgazdálkodás körülményei között alternatívát jelent a kukoricával szemben mind a növénytermesztés, mind az állattenyésztés számára.

Bízunk abban, hogy a mezőgazdaság struktúraváltását elősegítő talajhasználati megoldásokat reprezentáló kutató-fejlesztő és részben oktatási intézményként a jövőben is hozzájárulhatunk a mezőgazdaság fenntartható fejlődésének eredményes megalapozásához és megvalósításához.

ZSOLNAY LÁSZLÓ

Nagy István művészetéről

A megújult Jászkunság beköszönő első számának Művészet rovatában Nagy István szobrászt köszöntjük.

Kettős okunk is van erre. Nemrég ünnepeltük 75. születésnapját, amelynek tiszteletére nagyszabású kiállítást rendeztek a Szolnoki Galériában, ahol a művész szinte egész életművével örvendeztette meg tisztelőit és a művészetbarátokat.

Másodsorban pedig örömmel üdvözljük őt, mint a közelmúltban megrendezett VIII. Szolnoki Képzőművészeti Triennálé egyik díjazott művészt.

Az 1920-ban született Nagy István 1957-ben érkezett Szolnokra, és azóta tagja a Szolnoki Művésztelepnek. A Képzőművészeti Főiskolán Beck András, Pátzay Pál és Szabó István voltak a mesterei.

Gyermek- és ifjúkori emlékei az állat-ábrázolás felé vonzották. Játékos mackói, bárányai tele vannak derűvel, apró ólomkompozíciói a térrel való játéknak, a pozitív-negatív formák egyensúlyának jó példái.

De ugyanezen formai összhang érvényesül gyermekeket, férfiakat, nőket ábrázoló művein is motívumaiknak kecsességével, tisztaságával. Szinte minden művéből érezhetjük a felénk áradó belső derűt, jó ízű humort. Jórészt egyszerű témák varázsa fogja meg. Szinte szokásos formái: aktok, szerelmes párok, anya gyermekével, de minden olyan belső intimitással és életkedvvel, melyben az értő szem azonnal meglátja Nagy István szobrászi erényeit. Munkáinak sajátja az ízes, sommás formaalakítás. Könnyedén simulnak egymáshoz az idomok, s minden érzékelhető plasztikai súllyal úgy a terrakottában, mint a bronzban, kőben vagy ólomban.

Bimbózó szerelem

Szolnoki madonna

Vizbenező

Tisza

Bari

Játszó macskók

H. Bathó Edit

A Jászkun Redemptio 250 éves évfordulójának hiteles krónikája

1994 őszén vetődött fel a gondolata annak, hogy a Jászkun Redemptio 250 éves évfordulóját az egykori Jászkun Hármaskerület közösen ünnepelje meg. A javaslatot mind a jáász, mind a kun települések elfogadták. A közös rendezvények szervezésével, programjainak koordinálásával három személyt — H. Bathó Edit múzeumigazgatót a Jászságból, Őrsi Julianna múzeumigazgatót a Nagykunságból és Szakál Aurél muzeológust a Kiskunságból — bízták meg, de egyidejűleg mindenhol hozzákezdtek a nagyszabású ünnepség helyi előkészítéséhez. A szinte népünnepélyszerű rendezvények új eredményeket hozó tudományos tanácskozással és kiállításokkal párosultak.

Az ünnepségsorozat nyitó eseménye Túrkevényen volt 1995. március 10-én; a kun települések képviselői közösen felavatták a rekonstruált jászkun bandériumi zászlót. Voltaképpen e jelképes zászlóbontással vette kezdetét az a hatalmas összefogás, amely mindvégig jellemezte az ünnepi megemlékezéseket. A redemptió oklevél aláírásának évfordulóját május 6-án, Kiskunhalason ünnepelték meg a jáászok és a kunok. A jelentős történelmi esemény ünnepén több százan gyűltek össze Halas főterén, hogy tisztelettel fejet hajtsanak őseik példanélküli tettének, amelyre méltán lehet büszke az utókor. Az emlékünnepség díszvendége Tabajdi Csaba, a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkára volt, aki köszöntőjében az önmegváltás nemzetközi tanulságait elemezve, szólt az évszázadokon át működő jáász és kun autonómiáról, amely kiváló példa arra, hogy a Kárpát-medencében élő különböző népcsoportok hogyan tudnak önállóan, de mégis együtt élni és boldogulni. A redemptio történelmi körülményeit, hatását és mai tanulságait Bellon Tibor kandidátus, a karcagi múzeum munkatársa, a József Attila Tudományegyetem docense elevenítette fel előadásában. A halasi ünnepség keretében nyílt meg az a redemptió emlékkiállítás is, amelyet Őrsi Julianna kandidátus, a túrkevei Finta

*Jászsági népviseletbe öltözött résztvevők
Kiskunhalas, 1995*

Múzeum igazgatója állított össze a levéltárak és a múzeumok dokumentumaiból, tárgyaiból. Ez az év folyamán meghatározott terv szerint vándorolt az egykori Jászkun Hármaskerület múzeumaihoz (Kiskunhalas, Kiskunfélegyháza, Jászberény, Túrkeve, Karcag, Kunszentmárton). A vándorló kiállítást mindenütt helyi anyaggal egészítették ki. A szervezők gondoltak azokra a kisebb településekre is, amelyeken nem működik múzeum, és számukra könnyen összeszerelhető, ún. tablós dokumentumkiállítást készítettek.

A halasi ünnepség délutánján került sor a Művelődési Központ dísztermében, a tanulóifjúság részére meghirdetett „Szülőföldem, a Jászkunság” című történelmi, irodalmi, rajz- és fotópályázat eredményhirdetésére. Ezt követően Kristó Gyula, Berta Árpád és H. Tóth Imre, a JATE tanárai, valamint Kormos László levéltáros tartottak történelmi előadásokat a Jászkunságról az érdeklődő hallgatóságnak. A nagy nap emlékére Kiskunhalas városa egy pazar kivitelezésű, rendkívül színvonalas redemptió emlékalbumot jelentetett meg,

*A kiskunhalasi tudományos tanácskozás előadói.
Kiskunhalas, 1995*

*A redemptiós kiállítás részlete
Kiskunhalas, 1995*

amely Szakál Aurél kiváló szerkesztői munkáját dicséri.

A redemptiós ünnepségsorozat következő állomása Kiskunfélegyháza volt. A városháza dísztermében összesereglett népes közönség előtt Bánkiné Molnár Erzsébet kandidátus, levéltárvezető méltatta rendkívül érdekesítő szabad előadásban a redemptio történelmi jelentőségét. Ekkorra jelent meg az előadó

könyve is, amely a Jászkun Kerület igazgatásával foglalkozik, 1745—1876-ig.

Az emlékünnepe júliusban a Jászságban folytatódott, ahol a redemptio évfordulójáról a jászok sajátos módon emlékeztek meg. Július 29-én, a Jászok világtalálkozójának megnyitójára több ezer ember érkezett az ország különböző tájairól és a világ számos országából Jászberénybe, ahol dr. Magyar Levente polgármester köszöntő szavai, valamint a jászok legendás kürtjének megszólaltatása után kezdetét vette a látványos és színpompás rendezvénysorozat. A nyitóünnepség közönsége nagy érdeklődéssel hallgatta dr. Kiss Zoltán országgyűlési képviselő, FM államtitkár, Csoóri Sándor, a Magyarok Világszövetségének elnöke, dr. Czettler Antal Svájcban élő jogász-történész, valamint dr. Morteza Saffari Natanzi iráni nagykövet előadását, majd ki-ki kedvére válogathatott a bőséges programból, amelyet két héten át kínáltak a szervezők az érdeklődő látogatóknak. A világtalálkozó gazdag rendezvénysorozatából kiemelkedett a július 31-én és augusztus 1-jén, a Tanítóképző főiskolán megrendezett „Jászság a magyar kultúrában” című tudományos konferencia. A két napos tanácskozáson 25 előadó (Ujváry Zoltán, Selmeczi László, Bagi Gábor, Szabó László, Kiss Zoltán, Botka János, Bánkiné Molnár Erzsébet, Papp Izabella, Urbán László, Szabó István, Kaposvári Gyöngyi, Egri Mária, Zsolnay László, Gulyás Éva, Szilárdfy Zoltán, Novák László, Farkas Ferenc, Molnár István, H. Bathó Edit, Bajkó Mátvás, Macsi Sándor, Kalmár Pálné, Wirth István, Balla Ferenc, Kerégyártó T. István) tartott előadást a Jászság kutatásának legújabb tudományos eredményeiről négy szekcióban: történelmi, néprajzi, pedagógiai és művészeti. A nagysikerű konferencia a főrendező, dr. Nagy József, főiskolai tanár, a „Jászság a magyar kultúrában” Alapítvány titkáranak

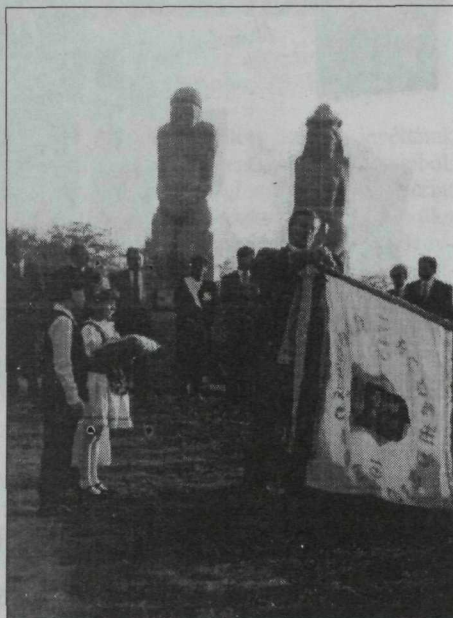
rendkívül alapos és körültekintő szervezőmunkáját dicsérte.

A redemptio 250 éves évfordulója tiszteletére, a jászok világtalálkozója alkalmából a Jászságban is igyekeztek néhány olyan hiánypótló, történelmi és természettudományos munka megjelentetésére, amelyek joggal vívták ki az érdeklődő közönség elismerését. A könyvkiadásban különösen a Jász Múzeum jeleskedett, hiszen a jubileumi év folyamán három könyvet is az olvasók elé bocsájtott. A Jászsági Füzetek sorozatban még tavasszal megjelent Babucs Zoltán, a Jászkun alakulatok az 1848—49-es magyar függetlenségi háborúban című nagyszerű munkája, amelyet ugyanebben a sorozatban hamarosan Buschmann Ferenc kiváló tanulmánya követett, amely Jászberény természeti értékei közül a Hajta-mocsarat mutatja be szakszerű, igényes feldolgozásban, gazdag képmelléklettel. Közvetlenül a világtalálkozó előtti napokban adták ki Sugárné Koncsek Aranka: Jász történelmi arcképcsarnok című nagyszerű munkájának első kötetét, amely 52 jászsági történelmi neves személy rövid életútját ismerteti. Ugyancsak a redemptio évforduló ünnepére jelent meg Ördög Margit—Muhoray György és Velkeiné Pócz Ilona közös munkája a Püski Kiadó gondozásában, amely Muhoray Mihály jászberényi születésű festőművész életútját és munkásságát tárja az érdekes közönség elé. A másik napvilágot látott kötet Bagi Gábor tudományos igényű összefoglalása a Jászkun Kerület társadalmáról, a redemptiótól a polgári forradalomig terjedő időszakban.

A találkozó eseményei közül igen nagy érdeklődés kísérte augusztus 11-én a Városvédő és Szépítő Egyesület, valamint Jászberény város Önkormányzata által közösen felállított Korsós lány kútjának avatását a főtéren, a Déryné Művelődési Központ előtt. A szépművi márványtalapzaton álló, bájos bronz leányalak alkotója Zilahy Zoltán,

*A kazak nagykövet elvágja a szalagot
Karcag, 1995*

*Emlékszalagokat kötnek a nagykun
emlékszázlóra
Karcag, 1995*

jászfényszaruai születésű szobrászművész. Az ivókutát és a tetején álló remek alkotást Ráday Mihály, a Város- és Faluvédők Országos Szövetségének alelnöke adta át Jászberény nagyerdemű közönségének.

A jászok két héten át zajló, programgazdag, látványos világtalálkozója, hála a főrendezők (Halász Sándorné, Muhoray György, Sas István) hozzáértő és gondos szervezőmunkájának, kiválóan sikerült.

Az egész éven át tartó redemptió nagy ünnepek sorozata október 7-én a Nagykun-ság „fővárosában”, Karcagon tudományos tanácskozással zárult. A városháza díszterme zsúfolásig megtelt az ünnepség napján. Dr. Fazekas Sándor polgármester köszöntője után Bellon Tibor, Őrsi Julianna, Szabó László, Szabó Lajos és Szilágyi Miklós kandidátusok tartottak tudományos előadást a redemptio történelmi jelentőségéről és hatásáról. Ezután került sor a „Nagykun-ság múltja és jelene” című honismereti pályázat eredményhirdetésére.

Kedves figyelmesség volt a rendezők részéről, hogy a jeles évforduló zárórendezvényén megköszönték mindazon személyek munkáját, akik a redemptió évforduló közös megemlékezését kezdeményezték és a rendezvényeket koordinálták. Munkája elismeréseként szép-mívű emléklapot kapott H. Bathó Edit, a jászberényi Jász Múzeum igazgatója, Bánkiné Molnár Erzsébet kandidátus, a kiskunfélegy-

házi Levéltár vezetője, Bellon Tibor egyetemi docens, dr. Fazekas István, a kiskunfélegyházi Kiskun Múzeum igazgatója, Garai Katalin, a karcagi Polgármesteri Hivatal címzetes főtanácsosa, Őrsi Julianna, a türkevei Finta Múzeum igazgatója és Szakál Aurél, a kiskunhalasi Thorma János Múzeum néprajzkutatója. A rendezvény délutánján ugyancsak népes közönség előtt került sor a kun emlékhely avatására Karcag határában, a Kis-Hegyesbory Halomnál. A monumentális kompozíció — középen egy kun viseletbe öltözött ülő pár, körülöttük harcosok, kezükben a kun települések címerével — Györfi Sándor, Karcagon élő és dolgozó Munkácsy-díjas szobrászművész alkotása. A kun ősök emlékét megőrkítő szoboregyüttest Salim A. Kurmangujin, Kazakisztán magyarországi nagykövete avatta fel, s adta át a közönségnek. Az avatás után a Györfy István Nagykun Múzeumban Őrsi Julianna kandidátus megnyitotta „A redemptio hatása a Jászkun-ság fejlődésére” című kiállítást, majd a karcagi redemptus családok leszármazottai emlékszegeket helyeztek el a redemptió zászló rúdján.

A karcagi rendezvénnyel véget ért az egész éven át tartó ünnepségsorozat, amely — ha rövid időre is — ismét összefogta az egykori három kerületet, s amely mindenképpen méltó tiszteletadás volt a jász és a kun ősök emlékének.

HÍREK

A GATE Mg. Mezőgazdasági Karán Mező-túron a környezetgazdálkodási szakirány hallgatói, de a szélesebb körű érdeklődők is több neves előadóval találkoztak a félév során. Láng István, Balogh János akadémikusok mellett Varga Zoltán, Rakonczay Zoltán és Somogyi Ferenc vendégprofesszorok előadásait is meghallgathatták. Valamennyien világproblémákról fejtették ki igen meggyőző érvekkel véleményüket.

*

A második nemzetközi környezetvédelmi szakmai konferenciát Mezőtúron A GATE Mezőgazdasági Főiskolai Karán rendezték A MOL Rt. támogatásával. A plenáris üléseket szekcióülések követték három szekcióban. Autóbuszos kirándulást tettek a Nagykun-ság és Körös vidékén a résztvevők.

*

A Hetedik Tisza Nyári Egyetem Változó világ — Új biztonsági rend címmel nagy

érdeklődés mellett zajlott a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei TIT rendezésében. A következő szekciókban zajlott az ülés: biztonságpolitikai, hadtudományi, NATO-, haderőreform-, humánpolitikai, civil kontroll, oktatási, védelemgazdasági panel.

*

Dr. Pethő László szociológus kandidátus a Jászberényi Főiskola tanára 1996. június 20—22. között Los Angelesben vett részt egy szociológiai konferencián, ahol The role of secondary schools and urban elite in Hungary címmel tartott előadást.

*

Dr. Nemes András a Hetényi Géza Kórház-rendelőintézet Gyermek- és Ifjúsági Osztály vezető főorvosa, illetve dr. Károly Éva és dr. Gyimesi Judit Malaysiában Kuala Lumpurban tudományos konferencián vettek részt, ahol a trópusi gyermekbetegségekkel foglalkoztak. Előadásukat Post-streptococcal Nephritis and Facial Paresis címmel tartották meg.

*

Dr. Vadász István 1996. január 16-án sikeresen megvédte a kandidátusi dolgozatát, melynek címe: A Közép-Tiszavidék központ jellegű településeinek szerepköre és vonzáskörzet-rendszere a XIX—XX. században. A kandidátusi dolgozatról könyv készül.

*

A Temészet- és Környezetvédő Tanárok Egyesülete, a GATE Mg. Főiskolai Kara, a Tisza Klub és a Damjanich János Megyei Múzeum 1996. június 7—8-án rendezte Mezőtúron a „Földpiramisok — sajátos értékeink a kunhalmok” című konferenciát, melyen dr. Csányi Marietta régész-muzeológus igen érdekes előadást tartott „A kunhalmokról a régész szemével”.

*

Kaposvári Gyula 80. születésnapját ünnepelte Jász-Nagykun-Szolnok megye és az ország tudományos közléte. A Megyeháza

dísztermében Iváncsik Imre köszöntötte barátok, munkatársak és tisztelők nevében. A tudományos ülészak Kaposvári Gyula munkásságát méltatta. Ez alkalommal az általa alapított Múzeumi Levelek 75. számának két kötetében 53 tisztelői tanulmányt adott közre.

*

A Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Területi Bizottságának Kriminológiai és Kriminálisztikai Munkabizottsága Szolnok székhellyel működik, amelynek elnöke dr. Nyári Katalin, a BM Rendőrtiszti Főiskola Rendészeti Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa. Az új szellemi műhely sokat tesz a régióbeli kriminológiai és kriminálisztikai kutatásokért és az ezen a területen dolgozó kutatókért. A közelmúltban tartott tudományos tanácskozás anyaga „Segítők a bűnmegelőzésben” címmel jelent meg.

Dr. Nyári Katalin vezetésével a következő kutatómunkák fejeződtek be a közelmúltban: „A pedagógusok szerepe a bűnözés megelőzésében”, „A közbiztonsági közérzet aktuális állapota Jász-Nagykun-Szolnok megyében”. Most szerveződik a kábítószerfogyasztás, a droghasználat megelőzését szolgáló kutatás anyagi, tárgyi és személyi feltételeinek kialakítása.

Szeptember hó második felében a munkabizottság vendégeként Denis Szabó szociológus, kriminológus a montreáli egyetem professzora tart előadást a társadalmi változások és a bűnözés néhány összefüggéséről.

*

A Magyar Kriminológiai Társaság Tiszántúli Regionális Szervezetének elnöke a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Főügyészség vezetője, dr. Fekete Jenő. A regionális egyesület már három éve szervezi sikeresen a kriminológia, a viktimológia és minden más, a bűnözéssel, a bűnmegelőzéssel összefüggő tudományterület, továbbá a büntető jogpolitika elméleti és gyakorlati kérdései iránt érdeklődő szakemberek tudományos találkozóját. A közelmúltban „A pedagógusok szerepe a bűnözés megelőzésében” címmel rendezett konferencia megnyitó előadását dr. Ranschburg Jenő pszichológus professzor tartotta. Nagy érdeklődés kísérte dr. Gibicsár Gyula előadását is, aki a

Legfőbb Ügyészség Gyermek- és Ifjúságvédelmi Osztály vezetőjeként adta közre tapasztalatait.

*

A nyár elején „Közbiztonság és bűnmegelőzés” címmel dr. Irk Ferenc az állam- és jogtudomány doktora, az Országos Kriminológiai és Kriminálisztikai Intézet igazgatója

adott tájékoztatást a bűnmegelőzés új koncepciójáról. Dr. Kránitz Mariann az állam- és jogtudomány kandidátusa pedig rendkívül érdekes és tanulságos előadással lepte meg a tudományos tanácskozás résztvevőit a „Gyermekprostitúció és bűnmegelőzés” témakörével kapcsolatban.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Debreceni Akadémiai Bizottság PÁLYÁZATI HIRDETMÉNYE

a kutatással nem hivatásszerűen foglalkozók részére

A Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Területi Bizottsága elsősorban illetékeségi és működési körzetében (Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében) pályázatot hirdet két kategóriában a kutatással nem hivatásszerűen foglalkozók (orvosok, tanárok, lelkészek, mérnökök stb.) számára.

1. kategória:

Pályázat kutatás támogatására:

Pénzügyi támogatást lehet kérni kisebb arányú kutatások (szociológiai felmérések, levéltári kutatások, diákok bevonásával végzendő kísérletek stb.) folytatására megfelelő kutatási és pénzügyi terv (utazásokra, anyagbeszerzésre stb.) benyújtásával legfeljebb 50.000,— Ft-ig.

2. kategória:

Pályázat elért eredmények jutalmazására:

Pályázni lehet nyomtatásban legfeljebb 5 éce megjelent munkával (könyv, könyvrészlet, folyóirat-cikk, önálló kiadvány), amelynek elismerése 30.000,— Ft-ig terjedő díjjal történik.

A pályázatokat 1996. szeptember 30-ig lehet eljuttatni a Debreceni Területi Bizottság Székháza címére (4032 Debrecen, Thomas Mann u. 49.).

Mindkét pályázattal kapcsolatos döntés kihirdetése a következő évi közgyűlésen (1997 eleje) történik. A kutatási támogatás az 1997. év folyamán használható fel az akkor előírt feltételek szerint. Az 1. kategóriában támogatást nyert kutatóknak a kihirdetéstől számított egy éven belül jelentést kell készíteniük elért eredményeikről.

A pályázatok ügyében a DAB Vezetősége dönt.

*A Debreceni Akadémiai Bizottság
Vezetősége*

KÖNYVISMERTETÉSEK

Zounuk 10.

A megyei levéltár újabb évkönyve

Újabb kötetel gyarapodott a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyvének sorozata, immáron a 10. kötetet veheti kezébe az olvasó, melynek szerkesztője *Zádorné Zsoldos Mária*. A kötet első részében a Jászság, a megye történetének feldolgozásából született tanulmányok, a másodikban, az adattárban oklevelek, regeszták és leírások találhatóak. A tanulmányok kronologikus rendben követik egymást. *Cseh János* Római kori sütőkemence Rákóczi falván című tanulmánya szigorúan adatközlő jellege miatt elsősorban a szakma érdeklődésére tarthat számot. A rajzok-fotók szerves részét képezik a leírásnak. A függelékben kapott helyet a Leletmentés az abádszalóki homokbányában című rövid leírás. A dolgozatot a rákóczi falvi emlékanyaggal kapcsolatos irodalom zárja. *Papp Izabella* Adatok a szolnoki református egyházközség megalakulásáról 1703—1717 című tanulmányában a gyülekezet első, csupán néhány évtizedig vezetett jegyzőkönyvéből rajzolja meg hitelesen az egyház létrejöttének körülményeit. *Elek György* A karcagi templomépítés története 1793—1798 tanulmány címe megtévesztő, hiszen a szerző valójában ártörténeti közleményt publikált, nevezetesen a karcagi református templom építésének számadásait mutatta be, színvonalasan. *Vadász István* Mezővárosok lakosságának exogám házasságkötési kapcsolatai a Közép-Tiszavidéken a XIX. század elején címmel írt dolgozatot. A szerző hét mezőváros központi szerepkörét, formálódó vonzáskörzetét a házasságkötési kapcsolatok alakulása nyomán vizsgálta. *Tolnay Gábor* A föld árának alakulása a

Nagyatádi-féle földreform végrehajtása során című dolgozatában a kiosztásra kerülő föld árára vonatkozó intézkedéseket mutatja be széleskörűen és von le fontos következtetéseket. *Zádorné Zsoldos Mária* Betegségmegelőző egészségvédelmi és gyógyító tevékenység Jász-Nagykun-Szolnok megyében 1920-1944 című tanulmányában fontos témát vizsgált máig ható érvénnyel. A szerző tényekkel bizonyítja, hogy a két világháború között a megyében a közegészségügy jelentősen előrelépett, megfelelő intézményhálózat alakult ki és a betegségmegelőzés a közegészségügyi tevékenység középpontjába került. Az adattár első közleményében *Benedek Gyula* Oklevelek Jász-Nagykun-Szolnok megye volt hevesi részeinek 13. századi történetéből (1251—1299) címmel a szerző folytatja az alapvető történeti források magas színvonalú bemutatását. A Jászság megismerésének fontos, nélkülözhetetlen forrásai a korabeli összeírások. *Cseh Géza* az 1699-ben elkészült Pentz-féle 587 oldalas német nyelvű összeírás Jászságra vonatkozó részeit közli, amely a korszak demográfiai és gazdasági állapotának megbízható forrása. A kerületi adókövetéshez Pálffy nádor 1794-ben egyes jászkun településektől tizennégy kérdésre kért választ. A megmaradt 22 község anyagát — amely a megyei levéltárban található — adja közre *Bagi Gábor*. Szikszai Mihály Jász-Nagykun-Szolnok megyére vonatkozó regesztákat közül Illésy János hagyatékából. *Oroszi Sándor* a Nagykun-ság öt településének: Karcagnak, Kisújszállásnak, Túrkevének, Kunmadarasnak és Kunhegyesnek a XIX. század utolsó harmadában alakult vadásztársulatairól értekezik.

Az évkönyv tartalmas tanulmányaival és közleményeivel hozzájárul a megye helytörténetének feltárásához.

Gazdag István

Méltán a jubileumhoz

Harmadik alkalommal jelent meg a Jászsági évkönyv

A több mint 300 oldalas kötet, a Jászság a jászok nagy ünnepeinek időszakában jelent meg, a redemptio 250. évfordulójának és a jászok I. világtalálkozójának idején. Mindkét esemény elősegítette a jászok lokálpatriotizmusának, önmegvalósításának további erősítését, elmélyítését.

A fentiekhez a Jászsági évkönyv 1995. évi kötete is hozzájárult. Egyrészt a világtalálkozóval kapcsolatosan elhangzott beszédek értékes gondolatainak rögzítésével, azok megörökítésével, közkinccsé tételével. Másrészt a változatos témájú tanulmányok, korabeli levéltári források közzétételével, melyek a Jászság eddig feltárt történetét gazdagítják, színesítik. Ilyenek a régebbi és közelebbi múltat bemutató írások, a közelmúlt történéseit ismertető beszámolók és a krónika. Érdekesek és értékes gondolatokat ébresztenek a külföldön élő, a világtalálkozóra hazajött jászok visszaemlékezései. Figyelemre méltóak a kései utódok beszámolóit, melyek a szülőföldre való ragaszkodás, a szülőföld mai napig tartó jelentőségének, hatásának szép és megszívlelésre alkalmas példái. A krónika című fejezet 1994-től több jászsági település főbb történéseit hónapokra, napokra bontva rögzíti. Ezzel az adott település életét sokoldalúan örökíti meg. A kötetet záró tárgy- és névmutató a tájékozódást könnyíti. A közölt diagrammok, statisztikai táblázatok, térképek, fotók a kötet szemléletességét gazdagítják, erősítik. A könyvben megjelent sok értékes munkából egynek vagy néhánynak kiemelésére, részletes ismertetésére, elemzésére a közölt anyag gazdagsága miatt nem vállalkozhatunk.

Pethő László kandidátus, főiskolai tanár koncepciózus szerkesztői munkájával azonban külön és kiemelten is foglalkoznunk kell. A sok közreműködővel, 42 szerzővel elkészített, különböző műfajú, tartalmú, színvonalú írás (29) egy kötetben történő megjelenítését úgy elérni, hogy rendezett, egységes képet alkosson, nem kis feladat. Pethő László, a kötet szerkesztője ezt a nagyon nehezen elérhető célt

megvalósította. Az írásnak 7 tartalmi fejezetbe rendezése — Jászok világtalálkozója, História, Jelen és jövő, Kitekintés, Örökségünk, Krónika, Névmutató — az egyes fejezetek mássága ellenére a megfelelő tartalmi egységet biztosította. Ezzel a nem kis terjedelmű, sok-sok szerzős kiadvány megfelelő szerkesztését, megjelenésre alkalmassá tételét elvégezte.

A jelenlegi pénzügyi helyzetben nagyszámú szponzor támogatásával a tartalomhoz méltó, a Jászságot szimbolizáló, esztétikus, színes borítóval jelent meg a kötet. A Jászsági Évkönyv 1995 című kiadvány a Jászság és a jászok történetének gazdagítását, részletesebb, jobb megismerését teszi lehetővé miközben Jász-Nagykun-Szolnok vármegye eddig ismert történetét is gazdagítja. A vármegye egy évszázadnál hosszabb történetének részletesebb, elmélyültebb megismeréséhez is hozzájárul.

A helytörténet-tudományban, az iskolai oktatásban, az ismeretterjesztésben, a közművelődési tevékenységben új ismereteket adó értelem, érzelmi nevelésben jól felhasználható kötetet az illetékesek figyelmébe ajánljuk.

Zádorné Zsoldos Mária

A Jászkun Kerület igazgatása (1745–1876)

Bánkiné Molnár Erzsébet hézagpótló monográfiája

A közelmúltban látott napvilágot a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 51. köteteként Bánkiné Molnár Erzsébet: A Jászkun Kerület igazgatása 1745—1876. c. kandidátusi értekezése. A szerző, a kiskunfélegyházi levéltár vezetője, „a levéltári kuatásokat is elősegítő, az igazgatási szerkezetet feltáró kézikönyvet” kívánt adni a Jászkun kerület történetét kutató és az érdeklődő olvasók kezébe. A könyvet térképek és a jászkun települések címerei illusztrálják, a közigazgatás hierarchiarendszerében, annak koronkénti változásában pedig gondosan szer-

kesztett, értelmező erejű ábrák segítenek eligazodni.

A munkának különleges jelentőséget az ad, hogy hazai történetírásunknak az elmúlt évtizedekben az egyháztörténet mellett a jogtörténetírás (ennek része a közigazgatástörténet is) volt a legkevésbé művelt területe. Ennek okát napjainkban már csaknem főlegesen magyarázni. A felülről a legalsó szintig terjedően, bürokratikusán centralizált közigazgatás megteremtése, a lakóhelyi és egyéb közösségi autonómiák megszüntetése, a civil társadalom felszámolása után az önkormányzatiság a múlt ködébe vesző, politikailag és ideológiailag káros gyakorlattá minősült, így a történeti kutatás is csak érintőlegesen foglalkoz(hat)ott vele. Csaknem kizárólag a település-monográfiák szenteltek egy-egy fejezetet a helyi igazgatás szervezeti rendszerének, s annak történeti változásainak bemutatására — közöttük a legszínvonalasab- bak a társadalomtörténethez kapcsolódva tárgyalták a témát.

Felvetődhet a kérdés: miért van különleges jelentősége a közigazgatásnak a Jászkunság esetében? A választ e rendi kiváltságokkal rendelkező terület „mássága” kínálja. Már 1745-ben a redempció (a települések megváltkozása a földesúri hatalom alól, a régi privilégiumok visszaállítása, megerősítése és kiegészítése) lehetetlen lett volna a szervezetten és folyamatosan működő helyi, autonóm igazgatás és az általa koordinált közös fellépés nélkül. Az ezután kibontakozó szabadparaszti fejlődés során „a jászkun társadalomfejlődés és a közigazgatás elválaszthatatlanul összeforrt. Az önkormányzat egyre szétágazóbb közigazgatási szervezetének működése irányította és összehangolta a kötelezettségek teljesítését, szabályozta és ellenőrizte a jogokból való részesülést.” A vármegyékben a magánföldesúri törekvések gyakorta keresztetkék az intézkedések végrehajtását, a Hármaskerületben azonban maradéktalanul érvényesülhetett a redemptus gazdaközösség érdeke. E sajátos társadalomfejlődés és igazgatási autonómia egyes elemei nyomokban fellelhetők napjainkban is — több mint száz évvel a Jászkun Kerület megszűnése és századunk sokszor viharos politikai változásai, mélyreható társadalmi átforgatólódása után is.

Bánkiné Molnár Erzsébet több mint egy évtizedes kutatómunkája eredményeként tehát

hézagpótló munka született. Nem száraz intézménytörténet, hanem a korszerű társadalomtörténeti irányzat szempontjait is érvényesítő igazgatóstörténet. „Megkísérletem bemutatni a helyi igazgatás és a központi irányítás kapcsolatrendszeit, a hivatalszervezetek és a kerületek rangsorát és működését, a Jászkun Kerület politikai életének vitás pontjait. Választ kerestem a hatalom megtestesítőinek társadalmi helyére és viszonyulásaira, a helyi jogalkotás és a jogalkalmazás működésének alakulására” — fogalmazza meg szándékait a szerző. Mivel szakirodalomban közölt eredményekre, módszertani előzményekre alig támaszkodhatott, komoly alaputatásokat kellett végeznie. Elhelyezve a Jászkun Kerületet a korabeli magyar jogi és igazgatási rendszerben, impozáns mennyiségű levéltári anyag felvonultatásával mutatja be az önkormányzat hatóságainak hierarchikus egymásraépülését, a feladatköröket — a helyi önkormányzat legalacsonyabb rangú szegődmenyes alkalmazottjától a jászkun főkapitányig, a tanácstól a generális közgyűlésig. Mintegy alulról, az érintettek nézőpontjából vizsgálja, miként hatottak a Jászkunság lakosságára az önkormányzat különböző szintjeinek intézkedései.

Az egyes fejezetekben — A Jászkun Kerület közigazgatási szervezete a redemptiótól az 1848. évi áprilisi törvényekig — A Jászkun Kerület közigazgatása 1848-ban — A Jászkun Kerület közigazgatása a szabadságharcotól a kiegyezésig — A Jászkun Kerület közigazgatása 1867-1876. — nyomon követhető az önkormányzat egyre differenciáltabb szervezeti kiépülése, melyben a szokásjog érvényesülése mellett a szakszerűség is növekvő szerepet kapott, elsősorban persze a magasabb szinteken. Szembeötlő azonban az is, hogy a redempció idején még széles bázison nyugvó jászkun közigazgatás egyre inkább konzerválódott és a hatalmat birtokló szűk érdekcsoportok képviselőivé vált. „A belső életet szabályozó közigazgatási rendszer és apparátus valójában a két vezető réteget, a redemptusokat és a velük érdekazonosságot képviselő nemeseket szolgálta és a nekik megfelelő normákat próbálta elfogadtatni a kerületben élőkkel. ...A polgári haladást, reformokat, modernizálást kívánó politikusok sem tudtak és akartak elszakadni a Jászkun Kerület létét meghatározó kiváltságoktól” — állapítja meg Bánkiné Molnár Erzsébet.

Plasztikusan mutatja be, hogy az 1848-tól 1876-ig terjedő időszak a kerületek igazgatási életében a hanyatlás, s egyben az átalakulás kora, mely elvezet a közigazgatási egységként, törvényhatóságként való megszűnéshez. Rendi kiváltságaikról le kellett mondaniuk, 1861-ig a kerületi igazgatásban a választott tisztviselők helyét kinevezett apparátus töltötte be (a községek helyi igazgatása változatlan maradt!), az új adórendszer bevezetése fontos jövedelmi forrásoktól fosztotta meg az egyes településeket, a kiegyezés után pedig nem privilégiumok és statutumok, hanem az országgyűlés által elfogadott, az egész országra érvényes törvények határozták meg az önkormányzatok működését. A polgári közigazgatás megteremtése magával hozta a gyors és hatékony működtetés igényét, ennek azonban a belső igazgatási rendjében átalakult, de területileg három részre tagolt Jászkun Kerület már nem tudott megfelelni.

(A kötet megjelenését Kiskunfélegyháza Város Önkormányzata, a Nagyalföld Alapítvány, valamint a Bács-Kiskun Megyei Közigyűlés Művelődési, Oktatási, Vallástügyi és Sport Bizottsága támogatta.)

Gulyás Katalin

A megváltás közösségi és egyéni terhei

Bagi Gábor: A Jászkun Kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig (1745-1848)

A Jászkun Kerület gazdag levéltári iratanyagának ma aligha akad alaposabb ismerője Bagi Gábornál, aki éveken át módszeresen kutatta a sokak által kevésbé, olykor pedig még egyáltalán nem ismert források sokaságát. Kutatásainak eredményeit számos tanulmányban, valamint az elmúlt évben megjelent második önálló kötetében tette közzé, melynek témaköre a szerző sikerrel megvédett kandidátusi értekezésének alapját képezte.

Bagi Gábor korábbi könyvében — A Jászkun Kerület és a reformországgyűlések — arra a kérdésre kereste a választ, hogy vajon a feudális eredetű kiváltságait őrző területi közössége hogyan viszonyult a reformkor, a polgári átalakulás legfőbb kérdéseire. Míg ebben az esetben a redempció utáni időszaknak elsősorban a politikai vonatkozásait vizsgálta, most megjelent könyve a megváltás utáni mintegy száz év gazdaságáról és társadalmáról ad igen részletes, átfogó és differenciált képet. Mindezt nagyobb összefüggésben, az európai szabadparaszti fejlődés kérdéskörével összhangban vizsgálja, ugyanakkor a kiváltságok kapcsán kitér a hajdú társadalommal való hasonlóságokra is.

A Jászkunság sajátos, más törvényhatóságoktól sok tekintetben különböző történetét áttekintve megállapítja, hogy bár 1745-től a polgári fejlődés számtalan eleme és feltétele létezett a Jászkun Kerületben, a feudális környezetben a feudális eredetű előjogok gyakran visszahúzó erőként működtek, ami különösen a reformkor idején vált nyilvánvalóvá és egyre ellentmondásosabbá.

1745-ben az önerőből történt megváltás minden vonatkozásban meghatározó volt a jászkunok történetében. Azon túl, hogy a Kerület lakosait ismét szabad állapotba juttatta, hatása az elkövetkező évszázad során mindvégig érzékelhető maradt, hiszen a birtokviszonyok alakulásának, s a társadalom rétegződésének egyaránt alapját jelentette. A szerző ez esetben nem elsősorban a redempció — olykor már-már romantikussá széptülő — történetéről szól. A források segítségével azt mutatja be, hogy az egyes közösségek és a lakosok számára milyen rendkívüli terhet jelentett a megváltás, melynek összegét csak különböző kölcsönökből tudták biztosítani. Településként elemzi ennek mértékét, s megállapítja, hogy míg vagyoni szempontból a redempció világosan elkülöníthető rétegződést jelentett, jogilag ez jóval ellentmondásosabb módon ment végbe.

Részletesen elemzi a redemptusok és irredemptusok között kialakult bonyolult hierarchikus kapcsolatrendszert, amely a mindennapi élet valamennyi területét átfogta. Vizsgálata kiterjed a jászkunok gazdálkodásának, életkörülményeinek, munkafeltételeinek szinte minden területére. Képet kaphatunk a birtokszerezés feltételeiről, a határhasználat módjairól

éppúgy, mint az állattartás, árendálás, s egyéb, a lakosok tevékenységét jellemző módozatokról — a hétköznapiak világáról.

Külön fejezetben foglalkozik a társadalmi konfliktusokkal, melyek szintén a redempció következményeiként jelentkeztek. Míg a XVIII. században ezek elsősorban gazdasági kérdésekben, a föld birtoklása körüli problémákban nyilvánultak meg, a XIX. századra az ellentétek egyre inkább politikai síkra tevődtek át.

A szerző a kötet végén táblázatokban mutatja be a gazdaság és társadalom rétegződésének számokban kifejezhető jellemzőit. Munkája értékét növeli, hogy döntően alaputatás eredménye, amelyben felhasználja a témával kapcsolatos korábbi kutatások megállapításait, ugyanakkor a források sokoldalú elemzésével korrigálni is képes egyes általános

megfogalmazásokat, leegyszerűsített fogalmakat.

Bagi Gábornak új, igen sok ismeretlen adatot és összefüggést bemutató könyve hasznos és értékes olvasmány lehet azok számára, akik a Jászkunság nagy sorsfordulóin túl az itt élők gazdasági és társadalmi viszonyai, életkörülményei és mindennapjai iránt is érdeklődnek. Korábbi művével együtt pedig átfogó képet kaphatunk a Jászkunság redempciót követő évszázadának társadalmáról, gazdaságáról és politikai életéről.

(A kötet a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményeinek 52. számaként, 1995-ben jelent meg. Szerkesztette: Szabó László.)

Papp Izabella

Kötetünk szerzői

Dr. Balogh István, tud. főmunkatárs, a mg. tud. kandidátusa (DATE Kutatóintézet, Karcag 59/311-255)

Dr. Berényi Dénes, a Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Területi Bizottságának elnöke (4032 Debrecen, Thomas Mann u. 49.)

Füri András, élővilág-védelmi osztályvezető (Budapesti Természetvédelmi Igazgatóság, 1025 Bp., Szépvölgyi út 162.; 1/1888-044)

Dr. Gazdag István, a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár nyugalmazott igazgatója (Debrecen, Kálvin tér 4., 52/414-744)

Gulyás Katalin, történész (Damjanich Múzeum, 5000 Szolnok, Kossuth tér 4.; 56/421-602)

Hortiné dr. Bathó Edit, múzeumigazgató, néprajzkutató (Jász Múzeum, Jászberény Tánicsics M. u. 5. 5100; 57/312-753)

Dr. Józsa Árpád, igazgató, a mg. tud. kandidátusa (DATE Kutatóintézet, Karcag, 59/311-255)

Dr. Madaras László, régész-muzeológus, a történettudomány kandidátusa (5000 Szolnok, Kossuth tér 4.)

Dr. Nemes András, gyermekideg-elmegyógyász, főorvos (Hetényi Géza Kórház-Rendelőintézet, Csecsemő-, Gyermekek- és Ifjúsági Osztály Gyermek-belgyógyászati Részleg, 5004 Szolnok, Tószegi út 21.; 56/421-521/542)

Prof. Dr. Nyíri László, tud. tanácsadó, a mg. tud. doktora (DATE Kutatóintézet, Karcag, 59/311-255)

Papp Izabella, levéltáros (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, 5000 Szolnok, Pozsonyi út 40-42.; 56/421-404)

Dr. Pethő László, szociológus, kandidátus, tanár (Jászberényi Tanítóképző Főiskola, Jászberény)

Reke Lajos, filozófus, tanár (Alternatív Gimnázium, 5000 Szolnok, Baross út 36-38., Ph.D. Debrecen, KLTE, Filozófia Tanszék)

Tóth Lajos, rajztanár (Verseghy Ferenc Gimnázium, 5000 Szolnok, Tisza park 1.; 56/344-710)

Zádorné dr. Zsoldos Mária, levéltárigazgató (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, 5000 Szolnok, Pozsonyi út 40-42.; 56/421-404)

Zsolnay László, művészettörténész (Damjanich Múzeum, 5000 Szolnok, Kossuth tér 4.)

JÁSZKUNSÁG □ XLII. ÉVF. 1. SZÁM □ 1996. július–augusztus

AZ MTA JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI TUDOMÁNYOS TESTÜLETE FOLYÓIRATA

A szerkesztőség címe: Jászkunság, 5000 Szolnok, Kossuth tér 4.

Az 1. szám szerkesztői: Madaras László–Szabó László.

Grafika: Tóth Lajos. Tipográfia és tördelés: Bodolai Mária.

ISSN 0448-9144

A címlapon Nagy István grafikája látható.

Kéziratokat nem őrzünk meg és vissza nem küldünk.

Kérjük szerzőinket, hogy írásaikat lehetőleg mágneslemezen (floppyn) rögzítve is küldjék meg.

Terjesztés előfizetés útján. Megrendelhető a szerkesztőség címén.

TARTALOM

TÁRSADALOM

- Berényi Dénes: Üdvözet a régi-új „Jászkunságnak” 3
Szabó László–Szeghy Gergely: Kedves Olvasóink! 4
Madaras László: Honfoglaló őseink régészeti hagyatéka Jász-Nagykun-Szolnok megyében 7
Reke Lajos: Materializmus és ami mögötte van 15
Pethő László: Gyökerek, földkérdés, kereszténydemokrácia
Beszélgetés dr. Czettler Antal Svájcban élő jogász-történésszel 23

TERMÉSZET

- Nemes András: A krónikus fejfájás a leggyakoribb tünet
Gyermekkori agyérbetegségek tapasztalatai a Jászkunságban 28
Füri András: Szolnok megye fekete gólya (*Ciconia nigra* L.)
állományának alakulása (1984–87) 33
Józsa Árpád–Nyíri László–Balogh István: A mának és a jövő századnak is
A Közép-Tiszavidék kutatási-fejlesztési és oktatási bázisa Karcagon 42

MŰVÉSZET

- Zsolnay László: Nagy István művészetéről 48

TÉKA

- H. Bathó Edit: A Jászkun Redemptio 250 éves évfordulójának hiteles krónikája 52
Hírek 53
Pályázati felhívás 54
Könyvismertetések
Gazdag István: Zounuk 10. (A megye levéltár újabb évkönyve) 58
Zádorné Zsoldos Mária: Méltán a jubileumhoz
(Harmadik alkalommal jelent meg a Jászsági Évkönyv) 59
Gulyás Katalin: A Jászkun Kerület igazgatása (1745–1876) –
Bánkiné Molnár Erzsébet hézagpótló monográfiája 59
Papp Izabella: A megváltás közösségi és egyéni terhei
Bagi Gábor: A Jászkun Kerület társadalma a redempciótól
a polgári forradalomig (1745–1848) 60
Kötetünk szerzői 61